

Turgut Özal'ın Orta Asya (Türkistan) Politikası

Erdem EREN*

Özet

Bu makalede Turgut Özal dönemi (1983-1993) Türkiye'nin Orta Asya/Türkistan politikası ele alınmaktadır. Söz konusu zaman dilimi Özal'ın başbakanlık (1983-1991) ve cumhurbaşkanlığı (1991-1993) dönemlerini kapsamaktadır. Turgut Özal dönemi Soğuk Savaş yıllarının aksine Türkiye'nin Türkistan politikasında nispeten bağımsız hareket ettiği bir dönem olmuştur. Bu çalışmada Özal'ın Türkistan politikası bütün ayrıntılarıyla masaya yatırılmaktadır. Bu bağlamda özellikle söz konusu liderin Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvelerindeki söylemlerinden hareketle Türkiye'nin bölgeye yönelik geliştirmiş olduğu stratejiler çözümlenmektedir.

Çalışmanın ilk bölümü olan Özal'ın Türkistan politikası başlığında; söz konusu liderin dış politikasının yenilikçi boyutları, dış politika anlayışının genel çerçevesi ve ilkeleri değerlendirilmiştir. İkinci bölüm olan "Turgut Özal Döneminde Sosyoekonomik İlişkiler" başlığında; Türkiye'nin, Türkistan Cumhuriyetleri ile geliştirdiği sosyoekonomik ilişkilere ülkeler temelinde örnekler verilmiştir. Makalenin üçüncü bölümünde; Turgut Özal'ın şahsi girişimleriyle düzenlenen ve vefatından sonra da devam ettirilen Türk Cumhuriyetleri Zirvelerinde ele alınan konular ve ortaya konan sonuçlara değinilmiştir. Makalenin dördüncü bölümü olan "Turgut Özal'ın Söylemlerinde Türkistan" başlığında ise; liderin hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türkistan üzerine verdiği demeçler ve konuşmalar marifetiyle bölgeye yönelik politikaları söylem analizine tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Orta Asya Politikası, Türkistan, Söylem Analizi, Türkçe Konuşan devlet Başkanları Zirvesi

Turgut Özal's Central Asia (Turkestan) Policy

Abstract

In this article, Turkey's Central Asia/Turkestan policy during the Turgut Özal Period (1983-1993) is discussed. The mentioned period covers Özal's term as Prime Minister (1983-1991) and President (1991-1993). Contrary to the Cold War years, the Özal era represents a period in which Turkey pursued a relatively independent course in its Turkestan policy. In this study, Özal's Turkestan policy is covered in all its details. Against this backdrop, the strategies developed by Turkey for the region are analyzed, with a special focus on the speeches of this leader at the Summits of Heads of Turkish-speaking Countries.

Özal's Turkestan policy, which comprises the first part of the study evaluates the innovative dimensions of the leader's foreign policy as well as the general framework and principles of his foreign policy vision. In the second part titled "Socio-economic Relations in the Period of Turgut Özal"; examples of socio-economic relations developed between Turkey and the Turkestani Republics are cited on a case to case basis. In the third part of the article; the subjects discussed, and the results presented at the Turkish Republics Summits, which were organized through Özal's personal initiative and continued after his death are mentioned. The fourth part deals with Özal's policy towards the region based on his statements and speeches about Turkestani issues during his period as prime minister and president.

Keywords: Turgut Özal, Central Asia Policy, Turkestan, Discourse Analysis, Summits of Heads of Turkic Speaking Countries

*İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı Öğrencisi, E-mektup: erdemeren2234@gmail.com, Orcid: 0000-0002-9891-1763.

Giriş

1991 yılı dünya siyaseti için önemli bir dönüm noktası olurken, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) dağılmış, bunun sonucunda Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını elde etmişlerdir. Türk dış politikası açısından bu gelişme önemli bir fırsat olarak ortaya çıkmıştır. Turgut Özal'ın cumhurbaşkanlığına denk gelen bu dönemde Türkiye, genç Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerini inşa etmeye başlamıştır.

Bu bölümde Turgut Özal Dönemi (1983-1993) Türkiye'nin Orta Asya/Türkistan siyaseti ele alınmaktadır. Söz konusu zaman dilimi Özal'ın başbakanlık (1983-1991) ve cumhurbaşkanlığı (1991-1993) dönemlerini kapsamaktadır. Turgut Özal Dönemi, Soğuk Savaş yıllarının aksine Türkiye'nin Türkistan politikasında nispeten bağımsız hareket ettiği yıllar olmuştur. Bu çalışmada Özal'ın Türkistan politikası bütün ayrıntılarıyla masaya yatırılmaktadır. Bu bağlamda özellikle söz konusu liderin Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvelerindeki söylemlerinden hareketle Türkiye'nin bölgeye yönelik geliştirmiş olduğu stratejiler çözümlenmektedir. Bu minvalde bu araştırmada; Özal'ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin Türkistan'a yönelik izlediği politikanın genel çerçevesi ve hedefleri nelerdir? Özal'ın başbakanlığı ve cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türkiye'nin Türkistan ülkeleriyle geliştirdiği sosyoekonomik ilişkilerin boyutu nedir? Türk Cumhuriyetleri Zirveleri Türkiye ve bölge ülkeleri açısından hangi sonuçlar doğurmuştur? Türkiye'nin Türkistan politikası Özal'ın söylemlerine nasıl yansımıştır? sorularına cevap aranmaktadır. Yukarıda ortaya atılan sorular kapsamında çalışmanın hipotezi "Özal, cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin Türkistan devletlerine dönük politikasının inşasında sürükleyici bir rol oynamıştır" şeklinde formüle edilmiştir.

Çalışmanın yukarıda ortaya atılan sorularını cevaplayabilmek için aşağıdaki yol haritası izlenmektedir: Çalışmanın ilk bölümü olan Özal'ın Türkistan politikası başlığında; söz konusu liderin dış politikasının yenilikçi boyutları, dış politika anlayışının genel çerçevesi ve ilkeleri değerlendirilmiştir. Bu temelde bu bölümde bölge devletlerinin bağımsızlıkları öncesinde ve sonrasında Özal'ın bu coğrafya hakkındaki ilk intibaları ele alınmıştır. Ardından Türkiye'nin Orta Asya ülkelerinin bölge dışı devletler ve uluslararası örgütlerle ilişkilerinde oynamış olduğu rol detaylıca incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde Özal'ın liderliği özelinde Türkiye'nin bölgeye yönelik hedeflerinin yanında bu coğrafyada sahip olduğu avantaj ve dezavantajlara objektif bir şekilde yer vermeye çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü olan "Turgut Özal Dönemi'nde Sosyoekonomik İlişkiler" başlığında ise; Türkiye'nin, Türkistan Cumhuriyetleri ile geliştirdiği sosyoekonomik ilişkilere ülkeler temelinde örnekler verilmiştir. Ezcümle söylenecek olursa bu bölümde Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkilerin boyutu net bir şekilde resmedilmeye gayret edilmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; Özal'ın şahsi girişimleriyle düzenlenen ve vefatından sonra da devam ettirilen Türk Cumhuriyetleri Zirvelerinde ele alınan konular ve ortaya konan sonuçlara değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde Özal'ın zirvelere verdiği önem üzerinden Türk Cumhuriyetlerine yönelik hedef ve stratejilerinin açıklanmasına gayret edilmiştir. Çalışmanın dördüncü bölümü olan "Turgut Özal'ın Söylemlerinde Türkistan" başlığında ise; liderin hem başbakanlığı hem de cumhurbaşkanlığı dönemlerinde Türkistan üzerine verdiği demeçler ve konuşmalar marifetiyle bölgeye yönelik politikaları söylem analizine tabi tutulmuştur. Bu çerçevede; Özal'ın Türkistan ile ilgili söylemlerinde, hangi sözcük veya kelime öbeklerine vurgu yaptığı hususuna dikkat çekilmiştir.

Burada bazı kavramların netleştirilmesi adına aşağıdaki değerlendirmenin yapılması elzemdir: İngilizcesi "Central Asia" olan "Orta Asya" terimi, bölgedeki Türk

Cumhuriyetlerini ve Tacikistan'ı kapsamaktadır. Bu terime karşılık Türkçede "Orta Asya" (Türkistan) ifadesi kullanılmaktadır. Ancak bu bağlamda Orta Asya'ya göre Türkistan kavramının kapsamının daha geniş olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Son dönemlerde İngilizce "Eurasia" (Avrasya) terimi de dar anlamda Türk dünyasını ifade edecek şekilde kullanılmaya başlanmıştır.¹ Uluslararası ilişkiler yazınında bölge genellikle "Orta Asya" olarak nitelendirilse de bu terim yabancı kaynaklı olduğu için bu bölümde Türkçe kökenli olan "Türkistan" terimi tercih edilmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada; bilimsel yayınların (kitaplar ve makaleler gibi) yanı sıra yayımlanmamış yüksek lisans ve doktora tezlerinden de faydalanılmıştır. Ayrıca Özal'ın şahsen kaleme aldığı metinler gözden geçirilerek Türkistan ile ilgili kısımları değerlendirilmiştir. Diğer yandan gazete arşivlerinden (Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet vb.) yararlanılmıştır. Bu gazetelerde Özal'ın Türkistan'a ilişkin görüşleri, vermiş olduğu demeçler temelinde çözümlenmeye tabi tutulmuştur. Çözümlemede Özal'ın söylemlerinde kullandığı kelimeler gözden geçirilirken, hangi kelimelere ne sıklıkla yer verdiği incelenmiştir. Bu kapsamda Özal'ın yapmış olduğu; "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır" ve "21'inci Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacaktır." konulu söylemleri ile TBMM açılış konuşması (1 Eylül 1991), Harp Akademilerindeki konuşması (15 Şubat 1991), "Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyumu" açılış konuşması (5 Kasım 1991) ve "Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesinde" (30-31 Ekim 1992) yaptığı konuşma ile Milliyet, Hürriyet, Cumhuriyet, Sabah, Tercüman, Ortadoğu ve Milli Gazete gibi yayın organlarında muhtelif tarihlerde yayımlanan toplam 26 konuşma metni içerik çözümlemesine tabi tutulmuştur. Bu çalışmada çözümleme yöntemi olarak söylem ve nitel içerik analizlerine başvurulmuştur.

Yazın

Mevcut yazın incelendiğinde Özal'ın Türkistan politikası üzerine birçok eser olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Söz gelimi Gamze Güngörmüş Kona, "Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları"² başlıklı kitabında Türkiye'nin Turgut Özal Dönemi Türkistan politikalarına maddeler hâlinde değinmektedir. Hasan Mor'un "Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti" başlıklı doktora tezi Özal'ın eşi Semra Hanım'ın kocasının Türkistan üzerine kurmuş olduğu hayali dile getirmesi bakımından büyük önem arz etmektedir. Bu hayal Özal'ın Türkistan'a yönelik politika ve hedeflerinin net şekilde anlaşılmasına hizmet etmektedir. Kübra Deren Ekici "Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993)" başlıklı doktora tezinde Özal'ın Türkistan'a yönelik politikalarında özellikle sosyoekonomik cihetin yetersiz kaldığı tespitinde bulunmaktadır. Mustafa Aydın ise "Küresel Politikada Orta Asya" başlıklı kitabında Türkiye'nin reel politik gücünün Özal'ın Türkistan'a yönelik politikalarının uygulanmasında yetersiz kaldığını dile getirerek Rusya ve Çin'in bölge ülkeleri tarafından daha çok önemsendiğini vurgulamaktadır.³ Muzaffer Ercan Yılmaz'ın "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri" başlıklı kitap bölümü Özal'ın girişimleriyle tertiplenen Türk Cumhuriyetleri Zirvelerinin sonuçlarını

¹Tellal, Erel, "Türk Dış Politikasında Avrasya Seçeneği", Mustafa Aydın (der.) Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 13-34, s. 19.

²Güngörmüş Kona, Gamze, Türkiye – Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul 2002.

³Aydın, Mustafa, Küresel Politikada Orta Asya, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2005.

göstermesi bakımından önem arz etmektedir.⁴ Abdolvahap Kara ise “Turgut Özal ve Türk Dünyası” başlıklı kitabında Özal Dönemi Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini 1983-1993 yılları arasında incelemektedir. Kara kitabında ikili resmi ziyaretler, Türkiye ve bölge arasında ortaya çıkan fırsatlar, Türk dünyasında iş birliğine yönelik ilk adımlar, Türk Cumhuriyetlerinin ilk zirve toplantısı ve Özal’ın Türk Cumhuriyetlerine olan son gezisi hakkında değerlendirmeler yapmaktadır.⁵

Özal’ın Genel Dış Politika Anlayışı

Seleflerinden çok farklı bir dış politika izleyen Özal kendi iktidarına kadar olan dönemde izlenen Batı perspektifli Türk dış politikasına çok boyutlu bir yön kazandırmıştır. Bu dönemde Türkiye bir yandan Batı ile ikili ilişkilerini geliştirmeye ve serbest pazar ekonomisine uyum sağlamaya gayret gösterirken, diğer yandan ise Yeni Osmanlıcı bir yaklaşımla Balkanlar’dan Orta Doğu’ya ve Türkistan’a kadar uzanan geniş coğrafyada bulunan devlet ve toplumlarla yeni ilişkiler kurma yolunu gitmiştir. Söz konusu dönemde Türkiye, Avrupa Birliği’ne üyelik sürecini hızlandırırken, İslam ülkeleri ve o dönemki adıyla İslam Konferansı Örgütü (İKÖ) ile olan ilişkilerini de üst seviyeye çıkarmaya çalışmıştır.⁶

Özal’ın Yeni Osmanlıcı anlayışının hangi şartlar altında geliştiğine bakıldığında aşağıdaki değerlendirmeyi yapmak mümkündür: İlk 12 Eylül 1980 Askerî Darbesi’nden sonra Türk-İslam sentezi resmi ideoloji olarak benimsenmiş ve dolayısıyla siyasal İslam’ın yükselişi başlamıştır. Diğer yandan iktisadi alanda yaşanan dönüşümde ise MÜSİAD ve Anadolu Kaplanları örneklerinde olduğu gibi muhafazakâr kent soylu bir sınıfın ortaya çıkması sağlanmıştır. Böylece Yeni Osmanlıcı söylemler daha yüksek sesle dillendirilmeye başlanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra Kafkasya ve Orta Asya’da Türk dış politikasının önünde yeni fırsatlar çıktığı algısı kuvvetlenmiştir. Bu gelişmelerin etkisiyle Türk dış politikasında Misak-ı Millinin yorumlanış biçimi eleştirilmeye başlanmış ve statükoculuk ile Batıcılık eleştirilmiştir. Örneğin Şükrü Karatepe “Yurtta Sulh Cihanda Sulh” sloganının kutsiyetine bağlı olarak Edirne ve Van arasına sıkıştırılmış tarih şuurunun özgürlüğüne kavuşturulması gerektiğini savunmuştur. Bu ise temelde Osmanlı mirasının yeniden keşfedilmesini gerektirmiştir.⁷ Özal’ın dış politika anlayışı sadece Osmanlıcı söylemler üzerine inşa edilmemiş aynı zamanda Yeni Osmanlıcı kimlik üzerine Batıcı öğeler de bezenmiştir. Şöyle ki Özal Dönemi ile birlikte devlet uluslararası konjonktüre uyum sağlayacak şekilde yeniden yapılandırılmıştır. Bu bağlamda Batılı ve geleneksel değerler arasında uyum kurmaya çalışan eklektik bir tavır benimsenerek AB sistemiyle bütünleşme çabaları artmıştır. Bunlara ilaveten tek süper güç konumu kazanan ABD ile uyumlu politikalar geliştirilmiştir.⁸

İşte Özal böyle bir ortamda aşağıda daha ayrıntılı olarak ortaya konulacağı üzere 21’inci asrın Türk asrı olacağını ilan ederek böyle bir fırsatın Türklerin ayağına 400 yılda bir geleceğini vurgulamıştır. Dahası Özal Balkanlar’da Adriyatik Denizi’nden başlayarak Kuzey Irak ve Suriye de dâhil olmak üzere Çin Seddi’ne kadar olan bölgede Türkiye’nin

⁴ Yılmaz, Muzaffer Ercan, Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye – Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine, Tayyar Arı (der.) MKM Yayıncılık, Bursa 2010.

⁵ Kara, Abdolvahap, Turgut Özal ve Türk Dünyası, Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.

⁶ Daban, Cihan, Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 17, Sayı 33, Nisan 2017, s. 77-96, s. 78.

⁷ Uzgel, İlhan ve Volkan Yaramış, Özal’dan Davutoğlu’na Türkiye’de Yeni Osmanlıcı Arayışlar, Doğudan, Sayı 16, Mart-Nisan 2010, s. 37-38.

⁸ Şenalp, Mehmet Gürsan, “Yeni-Osmanlıcılığın Ekonomi Politığının Bir Eleştirisi: Ulusötesi Bir Hegemonya Projesinin Yükseliş ve Düşüşü”, Praksis Dergisi, Sayı 44-45, 2017, s. 937-970, s. 955.

etki alanının yaratılması gerektiğini savunmuştur.⁹ Ancak bu minvalde Özal'ın Orta Asya Türklüğüne önem vermeye başlamasının onun cumhurbaşkanlığının son dönemlerine tekabül ettiği belirtilmeden geçilmemelidir. Namık Kemal Zeybek Özal'ın Türk dünyasına yönelik çok şey yaptığının yaygın bir kanaat olarak ortalıkta dolaştığını belirterek, bunun gerçeklerle örtüşmediğini vurgulamıştır. Özal'ın Türk dünyasının ve Türklüğün önemini cumhurbaşkanlığı zamanında kavradığının altını çizen Zeybek, tam da bu yüzden söz konusu liderin artık fiiliyatta yapacağı pek bir şeyin kalmadığını sözlerine eklemiştir.¹⁰

Türkiye, Özal'ın başbakan olduğu dönemde 1987 yılında Avrupa Topluluğu'na (AT) üyelik başvurusu yapmış, bu örgüt ile olumlu ilişkiler kurmak adına özellikle Kıbrıs ve Adalar Denizi konularında daha ılımlı politikalar sergilemiştir. Ezcümle Özal, bir yandan Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini geliştirip, Türkiye'nin Batı nezdindeki stratejik öneminin artırmaya çalışırken, diğer yandan da dikkatlerini Orta Doğu, Türkistan, Kafkasya ve Balkanlar gibi coğrafyalarla ikili ilişkileri geliştirmeye teksif eden çok yönlü bir dış politika perspektifine sahip devlet adamı olmuştur.¹¹

Turgut Özal'ın Türkistan Politikası

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin dağılmasından sonra Türkiye; Türkistan'da barışa katkı sağlamaya ve bölgedeki ekonomik iş birliği fırsatlarını değerlendirmeye gayret etmiştir.¹² 1991'den sonra Türkiye'nin benimsediği Türkistan politikasının genel çerçevesini aşağıdaki noktalarda toplamak mümkündür: Birincisi Türk dış politikası ideolojik temelde değil, karşılıklı menfaatler ve dış politik amaçlar doğrultusunda yürütülmüştür. İkincisi Türkiye kendisini laik ve demokratik bir devlet olarak tanıtmaya çalışmıştır. Üçüncüsü Türkiye bölge ülkelerinin ekonomilerine destek vererek Türkistan'daki siyasal ve ekonomik etki alanını genişletebileceğine inanmıştır. Dördüncüsü Türkiye Türkistan bölgesine yönelik dış politika hedeflerini gerçekleştirebilmek için Batı ve özellikle de ABD'nin desteğini almaya gayret etmiştir. Beşincisi Türkiye, Türkistan devletleriyle ikili kültürel, ekonomik ve siyasal ilişkilerin geliştirilmesini teşvik etmiştir. Altıncısı Türkiye, Türkistan bölgesindeki doğal kaynaklardan ve ekonomik zenginlikten en iyi şekilde yararlanmak istemiştir. Yedincisi Türkiye bölge ülkelerinin uluslararası kuruluşlarla bütünleşebilmeleri için gerekli her türlü yardımı yapmaya çalışmıştır. Sekizinci ise Türkiye bölge ülkelerinin huzur, istikrar ve demokratik gelişmelerine katkıda bulunmaya çaba göstermiştir.¹³

Görüldüğü üzere Türkistan'a yönelik iddialı bir politika izlenmeye çalışılmış olsa da, söz konusu dönemde Türkiye'deki siyasal, akademik ve ekonomik aktörlerin büyük bir çoğunluğunun Türk Cumhuriyetlerini ve bölge toplumlarını yeterince tanımamaları yukarıda sayılan hedeflerin ıskalanmasına neden olmuştur.¹⁴ Türk Cumhuriyetlerinin Türkiye gibi bir ağabeye ihtiyaç duyduğunu düşünen Özal, Ankara ile bölge başkentleri arasındaki siyasal, kültürel vb. farklılıkları dikkate almadan romantik bir milliyetçiliğin ve bütünleşmenin

⁹ Uzgel ve Yaramış, s.38.

¹⁰ Sedef Zeyrekli Yaş'ın Namık Kemal Zeybek ile 22 Ocak 2022 tarihinde 19.42-20.34 saatleri arasında telefonda yapılan görüşme (Fahri Türk tarafından eklenmiştir).

¹¹ Doster, Barış, "8. Cumhurbaşkanı-Turgut Özal", Haydar Çakmak (ed.) Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları ve Dış Politika, Kripto Yayınları, Ankara 2016, s. 197-217, s. 200; 215.

¹² Sanberk, Özdem, "Türk Diplomasisi, Dış Politikanın Ekonomik Boyutunun Önemi Konusunda Yeni Bir Bilinçlenmeye Kavuştu", Erkan Ertoşun (ed.) Yakın Dostlarımızın Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak, Turgut Özal Yayınları, Ankara 2015, s. 207-220, s. 217.

¹³ Güngörmüş Kona, Gamze, Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul 2002, s. 91-96; 212-214.

¹⁴ Doster, Barış, a.g.e., s. 212.

hayalini kurmuştur.¹⁵ Hatta bu yönelimin 1991-1993 döneminde duygusal ve Turancı bir karakter taşıdığı bile söylenebilir.¹⁶

Türkiye, 1989-1991 yılları arasında SSCB’de yaşayan Türk kökenli halklara milliyetçi bir çizgide yaklaşmayı tercih etmemiş, bu halklara yönelik politikalarını büyük oranda Moskova merkezli bir stratejiyle yürütmüştür. Ancak SSCB’nin son dönemlerinde birliğe bağlı Türk kökenli toplumlarla çeşitli ilişkiler kurulmuştur. Örneğin Mart 1991’de SSCB gezisine çıkan Cumhurbaşkanı Özal, işadamlarından oluşan büyük bir heyetle önce Moskova’ya gitmiş, ardından Azerbaycan, Kazakistan ve Ukrayna’yı ziyaret etmiştir. Özal bu gezi kapsamında Kazakistan’da bilimsel ve teknik iş birliği ile kültürel anlaşmalar imzalayarak, Kazak ekonomisinin yeniden yapılanmasına Türkiye’nin sunabileceği katkıları tartışmış, Almatı ve İstanbul arasında doğrudan uçak seferlerine başlanabileceğini ifade etmiştir. Mayıs 1991’e gelindiğinde Kırgızistan Başbakanı Askar Akayev Ankara’ya gelmiş, Haziran ayında ise Tacikistan Cumhurbaşkanı Rahman Nabiyev Dünya Ekonomik Forumu toplantısı kapsamında İstanbul’a intikal etmiştir. Bu ziyaretlerin ardından Eylül 1991’de ise Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev mevkidaşı Özal’ı ziyaret etmiştir.¹⁷

Diğer yandan Türkiye, 1991-1993 yılları arasında Orta Asya ülkelerine “rol model” olmaya çalışarak bölgede Rusya Federasyonu’nun etkisini kırmaya yönelik bir politika izlemiştir.¹⁸ Esasında Türkiye bu süreçte Batı tarafından laik, liberal ve demokratik rejimiyle Türk Cumhuriyetlerine model olarak sunulmaya çalışılmıştır. Nitekim bu stratejiyle bölge ülkelerinin İran’ın dümen suyuna girmesi büyük oranda önlenmiştir.¹⁹ Türkiye söz konusu dönemde Türk-Amerikan ittifakından yararlanarak Türkistan’da avantajlar elde etme peşinde koşmuştur.²⁰

Türkiye bölge ülkelerinin bağımsızlık süreçlerini dikkatle takip ederken, 12-17 Eylül 1991 tarihinde SSCB’nin dağılmasıyla ortaya çıkan devletlere iki heyet göndermiştir. Bunlardan birincisi Azerbaycan ve Türkistan Cumhuriyetlerini, ikincisi ise Ukrayna, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan’ı ziyaret etmiştir. Heyetler ilgili devletlere giden ilk yabancı resmi heyet olmalarının yanında bu devletlerin Türkiye’den beklentilerini saptamaya çalışmaları açısından da büyük bir önem arz etmiştir.²¹ 9 Kasım 1991 tarihinde Azerbaycan’ın bağımsızlığını tanıyan Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde ise diğer Türkistan devletlerini tanımıştır. Bağımsızlıklarının ilk yılında Türkiye, uluslararası kuruluşlarda Türkistan Cumhuriyetlerini temsil etmiştir. Örneğin; Ocak 1992’de Prag’da Türk Cumhuriyetlerinin Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı’na üyeliklerinin görüşüldüğü toplantıya Türkmenistan herhangi bir temsilci göndermediğinden bu ülkeyi Türkiye temsil etmiştir. Özbekistan ise Şubat 1992’de Türkiye’ye uluslararası platformlarda kendisini temsil etme yetkisi vermiştir.²²

¹⁵Kösebalaban, Hasan, Türk Dış Politikası, BigBang Yayınları, Ankara 2014, s. 241.

¹⁶ Türk, Fahri (ed.), “Türkiye ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2009)”, Türk Dış Politikasında Güncel Paradigmalar, Kriter Yayınevi, İstanbul 2010, s. 1-17, s.1.

¹⁷ Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, C. II. İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2005, s. 373-374.

¹⁸Ydyrys, Kanat, “Rusya Federasyonu’nun “Yakın Çevre” Politikası ve Orta Asya Güvenliği Üzerindeki Etkileri”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012, s. 95.

¹⁹ Çınar, Yusuf, “Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 26, Eylül-Ekim 2011, s. 1-19, s. 11.

²⁰Kösebalaban, a.g.e., s. 237.

²¹Ydyrys, a.g.e., s. 97.

²² Çandar, Cengiz, Değişmekte Olan Dünyada Türkiye’nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994, s. 138.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev'in 22 Aralık 1991 tarihinde Türkiye'ye yapmış olduğu ziyarette Ankara'da yapılan "Dostluk ve İşbirliği Anlaşması" Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasında imzalanan ilk anlaşma metni olma sıfatını elde etmiştir.²³ Daha sonra sırasıyla Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Başbakan Süleyman Demirel bölge ülkelerini ziyaret etmişlerdir.²⁴ Bu süreçte bölgeye yönelik "Adriyatik'ten Çin Seddi'ne Büyük Türk Dünyası" söylemi giderek yaygınlaşmaya başlamıştır.

30-31 Ekim 1992 tarihinde Ankara'da toplanan Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi'nde, Türkiye ve Türkistan Cumhuriyetleri arasında birçok anlaşmaya imza konmuştur.²⁵ Özal'ın bu zirveden ekonomik ve siyasi anlamda beklentisi oldukça yüksek olmasına rağmen sonuç bildirgesi genel ifadelerle yazılmıştır. Bunun nedeni dönemin bir dışişleri görevlisi tarafından "Bu cumhuriyetlerin Rusya'nın etkisinden kurtulması için zamana ihtiyaç duyulmaktadır" sözleriyle dile getirilmiştir.²⁶

Türkistan Cumhuriyetlerinin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na (ECO) katılmalarına ön ayak olan Özal ekonomik iş birliğinin önemini "[...] böylesi ekonomik karşılıklı bağımlılık Güney-Batı Asya ve Türkistan'daki sorunların çözümünde kritik bir rol oynayacak ve Türkiye'nin ekonomik olarak güçlenmesine imkân sağlayacaktır" sözleriyle vurgulamıştır.²⁷ Şubat 1992'de kurulan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı aracılığıyla Türkistan'la bütünleşme amaçlanmış, ECO; tarım, ulaşım, iletişim, gümrük tarifeleri, konusunda ortak düzenlemelere gitmeyi öngörmüştür.²⁸ Benzer şekilde Türkistan devletlerinin İslam Konferansı Örgütü'ne kabul edilmelerinde Türkiye öncü bir rol oynamıştır. Ayrıca Özal Döneminde bölge ülkeleri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na²⁹ üye olmuşlardır.³⁰

Özal'ın Türkistan coğrafyasına önem verme nedenleri arasında; bölgenin hidrokarbon rezervleri bakımından zenginliği, Demirel'in Türkistan Cumhuriyetlerine olan yakınlığını dengeleme çabası, milliyetçi oyları toplama arzusu ve Anadolu sermayesine yeni yatırım imkânları yaratma düşüncesi gibi hususlar başı çekmiştir.³¹ Ayrıca Hazar ve Orta Asya bölgelerinin enerji kaynaklarını Avrupa pazarına ulaştırma, Türkiye'nin bölge ülkeleri nezdindeki nüfuzunu artırma ve ekonomik alanda iş birliği imkânlarını geliştirme Türkiye'nin bölgeye yönelmesinde belirleyici olmuştur.³²

²³ Bal, Halil, Kırgızistan: Çin Gölgesi ve Rus Desteği Altında, Türk Cumhuriyetleri ve Petrol Boru Hatları, Alâeddin Yalçınkaya (der.) Bağlam Yayınları, İstanbul 1998, s. 103.

²⁴ Gürbüz, Yunus Emre, Türkiye'nin Bağımsız Türk Cumhuriyetleriyle İlişkilerinde İnsan Odaklı Dış Politikaya Geçiş, Almagül İsina (ed.) Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, TASAM Yayınları, İstanbul 2014, s. 355-369, s. 357.

²⁵ Balcı, Ali ve Madakbaş Güleler, Elif, Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Yıl 15, Sayı 55, Eylül-Aralık 2019, s. 77-98, s. 90.

²⁶ Geray, Haluk, Türk Zirvesinde Rus Gölgesi, Cumhuriyet Gazetesi, 01.11.1992, s. 17.

²⁷ Özal, Turgut, Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır, Türkiye Günlüğü, Sayı 19, 1992, s. 21.

²⁸ Çınar, a.g.e., s. 11-12.

²⁹ Söz konusu kuruluş, Türkiye'nin önderliğinde 25 Haziran 1992 tarihinde Rusya, Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Moldova, Romanya, Ukrayna ve Yunanistan'ın katılımıyla hayata geçirilmiştir.

³⁰ Budak, Muhammet Musa, Uluslararası Kuruluşlar Bağlamında Türkiye'nin Liderlik Tecrübesi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2019, s. 25.

³¹ Çakmak, Haydar, Turgut Özal Dönemi Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, Haydar Çakmak (ed.) Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013, s. 120.

³² Oktay, Emel Gülден, Türkiye'nin Avrasya'da Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü, Mustafa Aydın (der.) Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II), Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 213-240, s. 222-223.

Ancak Özal'ın Türk dünyası politikasının zaman zaman inişli çıkışlı bir seyir izlediğini belirtmek gerekmektedir. Örneğin Özal Karabağ meselesinde ilkin Azerbaycan'ın Türkiye'den ziyade İran'a yakın olduğunu vurgulayarak Moskova'nın Bakü'ye müdahalesi karşısında sessiz kalmıştır.³³ Ancak daha sonra 20 Ocak 1990 tarihinde yaptığı açıklamada "Hata yaptım, Azeriler bizim öz ve öz kardeşlerimizdir" diyerek yanlışlığını kabul etmiştir.³⁴ Özal'ın Azerbaycan'a karşı kırmış olduğu ikinci pot ise; "Onlar Şii, biz Sünni'yiz." diyerek Azerbaycan'ın yardım talebini geri çevirmiş olmasıdır.³⁵

Esasında Özal'ın Türkistan politikasının gerçek amacını eşi Semra Hanım 17 Nisan 1998 tarihli Milliyet gazetesine vermiş olduğu bir mülakatta aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

"Dünya politikasındaki projelerinden rahatsızlık duyanlar olabilir. Çünkü Turgut Bey'in ABD gibi Türk Cumhuriyetlerini tek bir cumhuriyet altında toplama projesi vardı. Onun üzerinde çalışıyordu."³⁶

Diğer yandan Semra Hanım 2001 yılında vermiş olduğu bir diğer mülakatta ise Özal'ın Türk Cumhuriyetlerine yönelik stratejisine dair aşağıdaki ifadelerle yer vermiştir:

"Biz Türkî Cumhuriyetlerden yeni dönmüştük. Orada her şeyi hazırlamıştı. İdeali buydu. Bunu hep söylüyordu. Rusya o dönem kötü durumdaydı. Rahmetli bana "Rusya kendini kısa zamanda toparlayıp, buraları tek tek geri alacak. Bütün kaynaklar oralarda. Ama kendini toplamadan, biz bunları toplayıp büyük bir Türk devleti kurarsak çok faydası olur. Dünyaya da faydası olur. Rusya'nın Amerika'nın karşısına büyük bir Türk devleti olarak çıkarız."³⁷

Özal 15 Nisan 1993 tarihinde Çankaya Köşkü'nde danışmanlarıyla yaptığı değerlendirme toplantısında Türk Cumhuriyetleri için atılması gereken adımları; para yardımı yapılması, proje desteği sağlanması, Türk müteahhitlerinin ve işadamlarının bu projelere omuz vermesi, bölgeye yönelik televizyon yayınları yapılması, Türkistan devletlerinin iletişim altyapısının geliştirilmesine katkı sunulması, öğrenci kontenjanları tahsis edilmesi, ortak alfabenin ve Latin harflerine geçişin teşviki ile kabul ettirilmesinin hedeflenmesi, matbaa ve daktilo ihtiyaçlarının karşılanması, bölgeye iyi yetişmiş din adamları gönderilmesi, Türk işadamlarının bölgede yatırım yapmaları için teşvik edilmesi, yerine getirilemeyecek sözlerin verilmemesi, hami devlet politikası yerine kardeş devlet politikası izlenmesi, Türk-Rus ilişkilerinde ihtiyatlı olunması, bölge devletlerinden beklentilerin gerçekçi olarak belirlenmesi; uçak seferleri düzenlenmesi, çok itinalı ve eşgüdümeye dayanan bir politika izlenmesi, Rusya'dan ayrılma ve çözülmenin zannedildiği kadar kolay olmayacağı, Türkiye'nin ithalatta önceliği Türkistan devletlerine vermesi, Türkistan devletlerinin Türkiye'den yapacakları ithalatın önündeki engellerin kaldırılması, ikili ilişkilerde ekonominin belirleyiciliği, Orta Asya-Türkiye ilişkilerinde bütün planların

³³ Kara, a.g.e., s. 67.

³⁴ Ekici, Kübra Deren, Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli 2018, s. 223.

³⁵ Doster, Barış, 8. Cumhurbaşkanı-Turgut Özal, Haydar Çakmak (ed.) Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları ve Dış Politika, Kripto Yayınları, Ankara 2016, s. 212.

³⁶ "Tek Bir Türki Cumhuriyeti", Milliyet Gazetesi, 17.04.1998.

³⁷ Mor, Hasan, Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2002, s. 195-196.

eşgüdümünü sağlayacak ve gerekli düzenlemeleri hayata geçirebilecek bir kuruluşun hayata geçirilmesi şeklinde sıralamıştır.³⁸

Özal'ın Türkistan politikası son dönemlerinde Türk dünyasının bütünleşmesi üzerine inşa edilmişti. Ancak bu yöndeki politikalar Ankara Zirvesi'nde görüldüğü üzere Rusya'yı rahatsız etme ihtimali yüzünden pek rağbet görmemişti.³⁹ Sonuç olarak Türkiye'nin Türkistan politikasının etkili sonuçlar doğurabilmesi için bölgenin iktisadi, kültürel ve siyasi anlamda köklü dönüşümler geçirmesi gerektiği anlaşılmıştır. Diğer bir ifadeyle Türkiye'nin Türkistan politikasının kuvveden fiile çıkması için henüz uygun zamanın gelmediği anlaşılmıştır. Bu şartlar altında Türkiye bir yandan bölge ülkeleri ile kültürel bağlarını geliştirmeye önem verirken, diğer yandan söz konusu devletlerin Rusya dışındaki ülkelerle bütünleşmelerine destek olmaya gayret etmiştir.⁴⁰ Tüm bunların neticesinde Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye arasında 1991-1993 döneminde 140'dan fazla ikili anlaşma imzalanmıştır. Diğer yandan 1992 yılının ortalarına gelindiğinde bölgede yatırım yapan Türk firmalarının sayısı 200'ü geçmişti. Ayrıca sadece bir yıllık süreçte Türkiye'den 1200'ün üzerinde heyet Türkistan ülkelerini ziyaret etmiştir.⁴¹

Özal'ın Türkistan Çıkarması (4-15 Nisan 1993)

4-15 Nisan 1993 tarihleri arasında 221 kişiden oluşan bir heyetle Türkistan turuna çıkan Özal bu bağlamda Türk dünyasını ayağa kaldırma ülküsünden bahsederek bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilere ivme kazandırmayı ve söz konusu coğrafya ve ülkesi arasında bütünleşmeyi sağlayabilecek adımlar atmaya hedeflemiştir. Söz konusu heyetin 75'ini devlet yetkilileri oluştururken, heyette 100'e yakın iş adamı ve 36 basın mensubu yer almıştır.⁴² Özal sırasıyla; Özbekistan (4 Nisan), Kırgızistan (7 Nisan), Kazakistan (9 Nisan), Türkmenistan (11 Nisan) ve Azerbaycan'ı (13 Nisan) ziyaret etmiştir.⁴³

Özal seyahate çıkmadan önce yaptığı açıklamada cumhurbaşkanı düzeyinde Orta Asya'ya gerçekleştirilen bu ilk ziyaretin Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki ilişkilerin ve iş birliğinin geliştirilmesine büyük katkılar sunacağını söylemiştir. Ayrıca söz konusu devletlerin politik, ekonomik ve sosyal açıdan zor şartlar içinde bulduklarını vurgulayan Özal bu ülkelerin bağımsızlıklarının güçlendirilmesi ve milletlerarası camianın eşit ve egemen üyeleri olarak yerlerini alabilmeleri için ülkesinin önemli adımlar attığını belirtmiştir. Özal'ın aşağıdaki ifadeleri Türkiye'nin yapmış olduğu girişimlerden bazılarını gözler önüne sermektedir:

“[...] Milli devlet olarak yapılanmalarında demokrasi, insan haklarına saygı, laiklik ve piyasa ekonomisi ilkelerini esas alacaklarını açıklamışlar ve bu yönde gelişme kaydetmişlerdir. Türkiye de ortak tarih, kültür, dil ve din bağları olan söz konusu cumhuriyetlere bu yeni dönemde imkânları ölçüsünde yardımcı olmayı ve destek sağlamayı, siyasi ve manevi bir görev bilmiştir. Bu çerçevede, ulaştırma ve haberleşme alanında kardeş cumhuriyetler ile bağlantılar kurulması ve Türkiye üzerinden dünyaya açılmaları, kredi anlaşmaları vasıtasıyla ortak projeler geliştirilmesi ve yatırımlar yapılması, aramızdaki ticaretin artırılması, orta ve yüksek öğretim için 10 bin burs verilmesi, teknik yardım ve mesleki eğitim

³⁸ Yamak, Kemal, Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler, Doğan Kitap, İstanbul 2006, s. 786-788.

³⁹ Aras, Osman Nuri, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 219.

⁴⁰ Turan, Gül ve Turan, İlter, Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri, Türk Dış Politikası, Faruk Sönmezoğlu (der.) Der Yayınları, İstanbul 2001, s. 424.

⁴¹ Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, C. II. İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2005, s. 380-382.

⁴² Özal'ın Türk Cumhuriyetleri Gezisi Bugün Başlıyor, Ortadoğu Gazetesi, 04.04.1993, s. 12.

⁴³ Kohen, Sami, Özal'ın Türk Dünyası Çıkarması, Milliyet Gazetesi, 04.04.1993, s. 14.

imkânlarının sağlanması, milletler arası planda desteklenmeleri gibi faaliyetlerde bulduk. İmzalanan çok sayıda anlaşma ile ilişkilerimizin ve iş birliğimizin ahdi temelleri atıldı.”⁴⁴

Özal ilk durağı Özbekistan’da mevkidaşı İslam Kerimov ile iki ülke arasındaki ekonomik ilişkiler üzerinde durarak, Dağlık Karabağ ihtilafı, Tacikistan ve Afganistan’da yaşanan çatışmalar ve Rusya’da yaşanan gelişmeleri ele almıştır.⁴⁵ Görüşmede iki ülke arasında çifte vergilendirmenin önlenmesi ile kaçakçılık ve terörle mücadelede iş birliği üzerine ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Özal, Kerimov’a “Haberleşme sisteminizi iyileştirerek dünya ile irtibatlarınızı artırın” tavsiyesinde bulunurken, Türkiye’nin bu konuda her türlü yardımı yapmaya hazır olduğunu bildirmiştir.⁴⁶ Somut projeler kapsamında rafineri ve çimento fabrikaları yapımı hususunda mutabakata varılırken, petrol ve doğal gaz konusunda da iş birliği imkânları görüşülmüştür.⁴⁷ Özal, Özbekistan ziyaretinde Orta Asya-Kafkasya ve Türkiye arasında ekonomik iş birliği teşkilatının kurulması fikrinden bahsederek zamanla bu coğrafyayı baştanbaşa kat edecek otoyolların, boru hatlarının, demiryolu ve iletişim şebekelerinin kurulabileceğini öne sürmüştür. Buna karşılık Özbekler ise söz konusu uzun vadeli projeler yerine daha faydacı bir tutum sergileyerek Türklerden yardım almaya odaklanmışlardır.⁴⁸

Özal görüşmelerde ikili ilişkilerin daha da artırılması üzerinde dururken, iletişim ve pamuk işletmeleri gibi konularda ortak yatırım yapmayı önermiştir. Ayrıca Özbek televizyonunun bir kanalının TRT’ye verilmesini talep etmiştir. Ancak TRT Avrasya yayınlarını müstehcen bulan Kerimov, bu konuda herhangi bir taahhüde girmekten imtina etmiştir. Türk işadamları ise Özbekistan’ın yatırımlar bağlamında kendilerine kolaylık göstermesi gerektiğini bildirmişlerdir.⁴⁹ Diğer yandan Özbekistan Parlamentosu’nda bir konuşma yapan Özal “Milli devlet olarak yeniden yapılanmanızdan, demokrasi, insan haklarına saygı ve piyasa ekonomisi prensiplerini esas almanızdan ve laikliği korumanızdan büyük memnuniyet duyuyoruz” ifadelerini dile getirmiştir.

Seyahatinin ikinci ayağında Bişkek’e geçen Özal, bu ülkede Cumhurbaşkanı Askar Akayev ile Türkiye ve Kırgızistan arasında ekonomik, kültürel ve teknik alanlardaki iş birliğinin geliştirilmesi konuları üzerinde durmuştur. Ayrıca Özal düzenlediği basın toplantısında Kırgız mevkidaşı ile Kıbrıs konusunda görüş birliği içinde olduklarını söylemiştir.⁵⁰ Bişkek’te bir deri fabrikasının açılışını da gerçekleştiren Özal “Siyasi İstişare” ve “Teknik ve Kültürel İşbirliği” alanlarında olmak üzere iki anlaşma imzalamıştır.⁵¹ Diğer yandan Özal Kırgızistan Parlamentosu’nda yaptığı konuşmada Türkiye ve Orta Asya ülkeleri arasındaki bağlar geliştikçe dünya ile bütünleşme bakımından yeni alternatiflerin ortaya çıkacağını ve böylece meydana gelen iş birliğinin Rusya, Çin, Hindistan, Pakistan ve İran gibi ülkeleri de kapsayabileceğini söylemiştir.⁵² Ayrıca Türkiye’nin “Turancı” politikalar izlemek hevesinde olmadığını belirterek özellikle Rusya’nın duyduğu endişeleri yatıştırmaya çalışmıştır.⁵³ Özal konuşmasında ülkesi ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri

⁴⁴ Cumhurbaşkanı Özal’ın Türk Cumhuriyetleri Gezisi Başladı, Cumhuriyet Gazetesi, 05.04.1993, s. 11.

⁴⁵ Tercüman Gazetesi, 06.04.1993.

⁴⁶ Özbekistan ile İkili Anlaşmalar İmzalandı, Cumhuriyet Gazetesi, 06.04.1993, s. 7.

⁴⁷ Kara, a.g.e. s. 222.

⁴⁸ Kohen, Sami, Özbeklerin Derdi Başka, Milliyet Gazetesi, 06.04.1993.

⁴⁹ Özbek Lider, Türk Bürokrasisini İstemedi, Hürriyet Gazetesi, 06.04.1993, s. 23.

⁵⁰ Kara, a.g.e. s. 227-228.

⁵¹ Akayev’den Özal’a: Hızırımız Geldi, Hürriyet Gazetesi, 09.04.1993, s. 25.

⁵² Kohen, Sami, Kırgızistan ile Özel İlişkiler, Milliyet Gazetesi, 11.04.1993.

⁵³ Milliyet Gazetesi, 10.04.1993, s. 15.

arasındaki ilişkileri “Egemen ve müsavi devletlerarasındaki ilişkiler” olarak yaftalayarak, sözlerini “Büyük Atatürk’ün (Yurtta sulh, dünyada sulh) prensibi uyarınca, münasebetlerimizde Pan-Türkist heveslere yer yoktur.” cümlesiyle tamamlamıştır. Dahası Özal ülkesinin Kırgızistan’a yönelik tutumu hakkında aşağıdaki değerlendirmeyi yapmıştır:

“Kırgızistan’ın, milli devlet olarak gerekli bütünün müesseseleri ile yapılanmasından, demokrasi, insan haklarına saygı, piyasa ekonomisi prensiplerinin esas alınmasından, laikliğin muhafaza edilerek din ile devletin ayrı tutulmasından büyük memnuniyet duyuyoruz. Yüce meclisiniz, serbest seçimleri gerçekleştirmiş ve demokrasi yolunda sağlam adımlarla ilerlemeye başlamış olan Kırgız halkının iradesinin bir işaretidir. Bu zor intikal döneminde Kırgızistan’a destek sağlamayı, yardımcı olmayı, Türk milleti ve hükümeti manevi ve siyasi bir görev olarak bildi.”⁵⁴

Kırgızistan’dan Kazakistan’a geçen Özal, burada Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile görüş alış verişinde bulunmuştur. Heyetler arası görüşmelerde Türkiye, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın Kazakistan’a kadar uzatılmasını savunmuştur. Nazarbayev Türk işadamları ile yapılan toplantıda Türk firmalarından önemli projelere finansman desteği sağlamalarını talep etmiştir.⁵⁵ Diğer yandan Nazarbayev Türk işadamlarının “Bize gereken ilgiyi göstermiyorsunuz” şeklindeki yakınmalarına ise aşağıdaki ifadelerle cevap vermiştir:

“Türk işadamları, burada teklif verirken çok yüksek değer gösteriyor. Altın işletmelerine Amerikalılar sizin çok altınızda teklif verdiler ve ihaleyi kazandılar. Ciddi projelerle gelin. Biz bütün şirketlerin tekliflerini eşit değerlendireceğiz.”⁵⁶

Özal Kazakistan Parlamentosu’nda yaptığı konuşmada ise piyasa ekonomisinin önemine değinerek, Türk Cumhuriyetlerinin kapalı rejimden açık rejime ve planlı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçişlerinde yaşanan zorluklara işaret etmiştir. Ancak başarının yolunun ise “piyasa ekonomisinden” geçtiğini söylemiştir.⁵⁷ Özal’ın Kazakistan ziyaretinde iki ülke arasında bilimsel, teknik ve kültürel alanlarda iş birliğinin geliştirilmesine yönelik üç anlaşma imzalamıştır.⁵⁸

Söz konusu kurumda konuşan Özal; Bağımsız Devletler Topluluğu’nun ekonomik sıkıntılar yaşadığını, Türkiye ekonomisinin de benzer sorunlarla cebelleştiğini ancak son 15 yılda gerçekleştirilen dönüşümler ve fedakârlıklarla kapalı ekonomiden serbest piyasa ekonomisine geçildiğini ifade etmiştir. Kazakistan’da Nazarbayev’in tecrübe ve gayretleriyle reformlar yapılarak serbest piyasa ekonomisine geçeceğini vurgulayan Özal böylece Kazakistan’ın gelişmiş ülkelerle bütünleşeceğine inandığını belirtmiştir. Türk Cumhurbaşkanı konuşmasında ayrıca; Kazakistan’ın sahip olduğu alt yapı ve zengin yer altı kaynaklarının iyi bir şekilde değerlendirilmesinde kardeş ülke Türkiye’nin manevi sorumluluğu olduğunu dile getirerek, ulaştırma, haberleşme, eğitim, kültür ve siyasi

⁵⁴ Özal: Pan-Türkist Heveslere Yer Yok, Sabah Gazetesi, 09.04.1993, s. 7.

⁵⁵ Kohen, Sami, Boru Hattı İçin İlke Anlaşması, Milliyet Gazetesi, 10.04.1993.

⁵⁶ Tepki Gelsin, Ne Olur, Hürriyet Gazetesi, 10.04.1993, s. 28.

⁵⁷ Kazakistan ile Hava Köprüsü, Cumhuriyet Gazetesi, 16.03.1992, s. 1 ve 17.

⁵⁸ Milliyet Gazetesi, 16.03.1991, s. 16.

alanlarda geliştirilen iş birliğinin iki ülkeyi daha ileri taşıyacağını ve 21'inci asrın Türk halklarının asrı olacağını altını çizmiştir.⁵⁹

Özal Türkmenistan'da ise, Devlet Başkanı Saparmurad Niyazov ile baş başa görüşmeler gerçekleştirmiştir. Aşkabat'ta birçok tekstil fabrikası ile çocuk maması üretecek bir fabrikanın temelini atan Özal gene aynı şehirde ihalesini Üçgen İnşaat'ın aldığı beş yıldızlı bir otelin temel atma törenine Türkmen mevkidaşı ile birlikte katılmıştır.⁶⁰ Bunun haricinde Siemens tarafından Türkiye'den getirilerek kurulan 2.500 telefon hattı ihtiva eden bir santralin açılışını gerçekleştirmiştir.⁶¹ Türk Cumhuriyetlerinde İslam dininin asli mecrasına sokulması gerektiğine inanan Özal, Aşkabat ziyaretinde "Bunlara (Orta Asyalılara) dini gelip başkaları öğreteceğine, biz öğretmeliyiz" ifadelerini dile getirmiştir.⁶²

Özal 15 Nisan 1993 tarihinde Türkiye'ye dönüşünde havalimanında düzenlemiş olduğu basın toplantısında ise yapmış olduğu seyahat hakkında aşağıdaki sözleri sarf etmiştir:

"Ziyaretimiz çok güç şartlar altında, bir geçiş dönemi içinde ve oldukça istikrarsız bir bölgede bulunan Türk Cumhuriyetlerine Türkiye'nin maddi ve manevi desteğini bir kere daha teyit etmek bakımından büyük önem arz etmiştir. Orta Asya ülkelerine ve Azerbaycan'a yaptığım ziyaretin fevkalade faydalı geçtiğini söyleyebilirim."⁶³

Esasında Özal bu seyahatinde son olarak Azerbaycan'ı ziyaret etmiş olsa da elinizde tutmuş olduğunuz çalışma Orta Asya üzerine yazıldığından bu konuya temas edilmemiştir. Ayrıca diğer Orta Asya Cumhuriyetlerinde yapılan resmi görüşmelerde de söz konusu dönemde bir hayli güncel olan Karabağ konusu gündeme getirilmiştir. Ancak Orta Asyalı liderler Rusya ile ilişkilerini germemek adına bu konu hakkında net değerlendirmeler yapmaktan imtina etmişlerdir.

Özal'ın Ekonomik İlişkilerdeki Rolü

Özal'ın Türkistan politikasının vazgeçilmez unsurlarından birisi hiç kuşkusuz sivil toplum kuruluşları ve iş adamları olmuştur. Dış politikada ekonomiye büyük ağırlık veren Özal söz konusu aktörleri, ülkesi ve Türkistan arasındaki sosyoekonomik ilişkilerde öne çıkarmaya büyük çaba harcamıştır. Özellikle yurtdışı gezilerine iş adamlarını dâhil etmeyi bir gelenek haline getiren Özal yukarıda bahsedilen Türkistan çıkarmasına 220 işadamı ve 40'a yakın medya mensubunun katılmasını temin etmiştir.⁶⁴ Nitekim bu seyahatlerin meyveleri çok geçmeden toplanmaya başlanmış ve böylece Türk yatırımcılar 1992 yılına gelindiğinde Türkistan'a 284 milyon dolar değerinde yatırım yapmışlardır.⁶⁵ Özal, Türkistan'da birçok Türk işadamına referans olmak suretiyle onların söz konusu coğrafyada ihaleler almalarına ve iş bağlantıları kurmalarına yardımcı olmuştur. Bu bağlamda bir örnek

⁵⁹ Kaçan, Özgür, Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (1989-1993) Türk Dış Politikası, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir 2015, s. 152-153.

⁶⁰ Özal, Türkmenistan'da 5 Yıldızlı Otel Temeli Atacak, Hürriyet Gazetesi, 11.04.1993, s. 32.

⁶¹ Kara, a.g.e. s. 235-236.

⁶² Özal: Türkilere Dini Biz Öğretmeliyiz, Hürriyet Gazetesi, 12.04.1993, s. 25.

⁶³ Özdemir, Hikmet, Turgut Özal ve Avrasya, AVİM Avrasya Dosyası, Sayı 2, Nisan 2018, s. 13-14.

⁶⁴ Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, C. II. İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2005, s. 28.

⁶⁵ Türk, Türk Dış Politikasında Güncel Paradigmalar, s. 9.

vermek gerekirse aşağıdaki değerlendirme yapılabilir: Okan Holding'in sahibi Bekir Okan, Özal'ın tavsiyesiyle gittiği Kazakistan'da 1992-2009 döneminde 500 milyon dolar tutarında ihale almıştır. Okan Holding söz konusu dönemde bu ülkeye 580 milyon dolar değerinde doğrudan yatırım yapmıştır.⁶⁶

Özal'ın girişimleriyle Türkiye, Türkistan Cumhuriyetlerine mümkün mertebe ekonomik destek vermeye gayret etmiştir. Örneğin Kazakistan lideri Nursultan Nazarbayev'in Eylül 1991'de Ankara'ya yapmış olduğu ziyarette "Amaç ve Hedefler Ortak Bildirgesi" imzalanarak parlamentolar arası ilişkiler kurulması karara bağlanmış, ayrıca Türkiye Eximbank üzerinden Kazakistan'a 10 milyon dolar tutarında kredi açarken, bu ülkeye ihraç edeceği tüketim maddelerine karşılık kömür ithali konusunda anlaşmaya varmıştır.⁶⁷

Yine Cumhurbaşkanı Özal, Nazarbayev ile varmış olduğu mutabakat sonucunda Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) Kazakistan'da en kapsamlı petrol arama anlaşması yapmasına ön ayak olmuştur. 25 yıllık olan bu anlaşmaya göre Türk-Kazak ortak şirketi⁶⁸ kurulması planlanmış, ülkede yeraltı kaynakları bakımından zengin yedi bölgede petrol çıkarılması üzerine mutabakata varılmıştır. Ayrıca 26 milyar dolar tutarında bir yatırımın da bu ortak şirket tarafından hayata geçirilmesi hedeflenmiştir. TPAO'nun⁶⁹ bu ortaklıktan yılda 5 milyar dolar kâr elde edeceği hesaplanmıştır. Benzer şekilde Özal, Türkmen mevkidaşı Niyazov ile yaptığı görüşmede de TPAO'nun Türkmenistan'da petrol aramaları yapmasını önermiş, ev sahibi Cumhurbaşkanı da bu öneriyi kabul etmiştir.⁷⁰

Aralık 1989'da Avrupa Ekonomik Topluluğu tarafından üyelik başvurusu reddedilen Türkiye için Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkileri geliştirme hayati bir önem kazanmıştır. Bölge ülkelerinin kalkınmalarını desteklemek ve ekonomik faaliyetlerin eşgüdümünü sağlamak amacıyla Özal'ın girişimleriyle Ocak 1992'de "Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı" (TİKA) hayata geçirilmiştir.⁷¹

Özal'ın Türkistan politikası doğrultusunda attığı adımlardan bir diğeri ise Adriyatik'ten Orta Asya'ya kadar uzanan bir otoyol/otoban sisteminin yapılması projesi olmuştur. Özal esasında bunun gibi projelerle dış politikanın önemli unsurlarından birisi olan "Büyük Düşün ve Cesur Davran" ilkesini Türkistan özelinde uygulamaya çalışmıştır.⁷²

Türkiye'nin bölge ülkelere yönelik geliştirdiği sosyo-ekonomik politikaların başında bu devletlerin kapasitelerinin artırılması çalışmaları gelmektedir. Türkiye bu süreçte Dışişleri Bakanlığı bünyesinde "Ekonomik, Kültürel ve Teknik İşbirliği Başkanlığı" kurmuş, Türk Cumhuriyetlerine uzmanlar göndererek onların serbest piyasa ekonomisine geçişlerini, mevzuatlarının hazırlanmasını, bütçe konularında yetkin hale gelmelerini sağlamaya çalışmıştır.⁷³ Ancak Türkiye'nin bölge üzerindeki sosyo-ekonomik politikaları; yatırım, ticaret ve yardım konularında büyük oranda yetersiz kalmıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında; Türkiye'nin teknoloji ve sermaye yetersizliği, bölge üzerine yapılmış

⁶⁶ Türk, Fahri, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler 1992-2013, Fahri Türk (Der.) Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu 1991-2013, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015, s.40, s. 21-52.

⁶⁷ Tokayev, Kasımjomart, Kazakistan Cumhuriyeti'nin Diplomasisi, Atamura Yayınları, Almatı 2002, s. 295.

⁶⁸ Şirket sermayesinin yüzde 60'ı Kazakistan'a, yüzde 40'ı ise TPAO'ya ait olacak şekilde anlaşmaya varılmıştır.

⁶⁹ Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı.

⁷⁰ Kazakistan'ın En Büyük Petrol İhalesi Türkiye'nin, Sabah Gazetesi, 13.04.1993, s. 29.

⁷¹ Dündar, a.g.e., s. 18.

⁷² Gözen, Ramazan, Amerikan Kışkırtıcı Dış Politika; Körfez Savaşı Turgut Özal ve Sonrası, Liberte Yayınları, Ankara 2000, s. 140.

⁷³ Kara, a.g.e., s. 176-180.

olan akademik çalışmaların mevcut olmaması dolayısıyla bölgenin tam olarak tanınmaması gibi hususlar başı çekmiştir.⁷⁴

Türkiye, Türkistan'da ekonomik yatırımlar yapmak istese de Ankara'nın ekonomik gücünün sınırlılığı ve bu ülkelere tutulamayacak sözlerin verilmesi bu isteğin gerçekleşmesini engellemiştir. Bu durum haliyle Türkiye'nin Orta Asya'daki itibarını zedelerken bölge ülkelerinin Japonya, Almanya, Fransa, Güney Kore gibi aktörlerle ileri düzeyde ilişkiler kurmalarına neden olmuştur. Nitekim bu gelişmeler Milliyet gazetesinin Ağustos 1992'de yaptığı "Biz Tören Yapıyoruz, Onlar Yatırım" başlıklı haberle gündeme taşınmıştır. Söz konusu haberde Türkiye'nin bölgeye somut ekonomik yatırımlar yapmadığı vurgulanarak diğer ülkelerin Orta Asya bölgesine iktisadi anlamda daha fazla destek verdiği dile getirilmiştir.⁷⁵

Türkiye'nin petrol ve doğal gaz aramalarında yetersiz olması ve söz konusu dönem itibarıyla önemli iktisadi sorunlarla cebelleşmesi bu ülkeyi Türkistanlılar nezdinde cazip olmaktan çıkarmıştır.⁷⁶ Ancak Türkiye buna rağmen "Hazar ve Türkistan petrollerinin Türkiye üzerinden Batı'ya pazarlanmasını" ulusal bir dava olarak görmek suretiyle "Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı" projesine tam destek vermiştir.⁷⁷

Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesi ve Özal

"Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirvesinin" birincisi 30-31 Ekim 1992 tarihleri arasında Türkiye, Azerbaycan ve diğer Türkistan Cumhuriyetlerinin (Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan)⁷⁸ katılımlarıyla Ankara'da düzenlenmiştir. Zirve yüzlerce yıldır birbirlerinden uzak kalan Türkleri tarihte yeniden bir araya getiren gelişme olarak değerlendirilmiştir.⁷⁹ Zirve tarihî, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı dikkate alınarak belirlendiğinden misafir liderler hem bayram törenlerine katılmışlar hem de resmigeçitleri izlemişlerdir. Ayrıca Ankara'da Kazakistan ve Türkmenistan büyükelçilikleri açılmıştır. Diğer iki gün içinde ise önce Kırgızistan sonra Özbekistan büyükelçiliklerinin açılışları gerçekleştirilmiştir. Böylece zirve öncesinde Türk Cumhuriyetlerinin Ankara'da büyükelçiliklerini açmaları sağlanmıştır.⁸⁰ Bu törenlerde konuşan Özal memnuniyetini ifade ederek "Böylelikle bağımsızlıklarınız teyit ve tescil edildi. Ankara semalarında dalgalanacak bayrağınızın bir daha hiç inmemesini temenni ediyorum" ifadelerini dile getirmiştir.⁸¹

Özal'ın beklentileri doğrultusunda zirvenin hedefleri yüksek olarak belirlenmiştir. Bu hedefler arasında; "Türk Ortak Pazarı" ile "Türk Kalkınma ve Yatırım Bankası" gibi kurumların hayata geçirilmesinin yanı sıra KKTC'nin tanınması, Dağlık Karabağ konusunda Azerbaycan'ın desteklenmesi gibi hususlar öne çıkmıştır. Ancak bu hedefler Türkistan Cumhuriyetlerinin Rusya ve Çin gibi ülkelerle mevcut ilişkilerini zedelemek istememeleri

⁷⁴ Ekici, Kübra Deren, Sosyal Konstruktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli 2018, s. 220.

⁷⁵ Kara, a.g.e., s. 184-185.

⁷⁶ Akyol, Kürşat, Petrol Oyunundaki Kırmızı Şapkalı Kız: Türkiye, Görüş, TÜSİAD, Haziran-Temmuz 1997, No 32, s. 42-45.

⁷⁷ Aras, a.g.e., s. 220.

⁷⁸ Tacikistan bu zirveye davet edilmiş olsa da ülkede yaşanan iç savaş (1992-1997) yüzünden Devlet Başkanı İmamali Rahman bu davete icabet edememiştir. Zirveye iştirak eden devlet başkanları; Turgut Özal (Türkiye); Ebulfelz Elçibey (Azerbaycan), Nursultan Nazarbayev (Kazakistan), Askar Akayev (Kırgızistan), İslam Kerimov (Özbekistan) ve Saparmurad Niyazov (Türkmenistan) olarak kayıtlara geçmiştir.

⁷⁹ Kara, a.g.e., s. 208 ve Milliyet Gazetesi, 29.10.1992.

⁸⁰ Akyol, Taha, Türkî Trafığı, Milliyet Gazetesi, 31.10.1992.

⁸¹ Kara, s. 211.

ve Türkiye'nin bu politikaları gerçekleştirebilecek reel politik gücünün yetersiz olması gibi nedenler yüzünden uygulama sahasına konulamamıştır.⁸²

Zirve'de konuşan Özal; ekonomik iş birliğinin bölgesel barışa ve istikrara katkı sağlayacağını belirterek aşağıdaki ifadelerle ortak tarihsel ve kültürel bağlara göndermede bulunmuştur: “Dilimiz bir, tarihimiz bir, kültürümüz birdir. Öyleyse işimiz de bir, gücümüz de bir olabilir diye düşünüyorum.” Özal ayrıca zirvede çok taraflı iş birliği için; “Gümrük duvarların kaldırılması, serbest ticaret düzeninin kurulması, gümrük mevzuatlarının uyumlulaştırılması, yatırım ve kalkınma bankası kurulması, mevcut ulaşım ve iletişim altyapısının geliştirilmesi, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan petrolünün Türkiye üzerinden Akdeniz'e, buradan da Avrupa'ya sevk edilmesi” gibi önerileri dile getirmiştir.⁸³ Özal zirve konuşmasını; “Halklarımızın umutlarını boşa çıkaramayız. Bu zirve toplantısından eli boş ayrılmayız. Bizler bu tarihî fırsatı en iyi bir şekilde değerlendirebiliriz, yanlışlar yapmazsak 21'inci asır Türklerin asrı olacaktır” diyerek tamamlamıştır. Özal zirve sürecinde Rusya'yı da göz ardı etmeyerek bu ülkeye yönelik aşağıdaki mesajı vermiştir: “Kimse bizleri yanlış anlamasın. Bizim iş birliğimiz hiç kimsenin zararına değildir ve gelecekte de kimsenin zararına olmayacaktır.” Diğer yandan Özal zirve sonunda İzzetisiya muhabirinin “Zirve Rusya Federasyonu ile Türkiye arasındaki ilişkileri nasıl etkileyecektir? Herhangi bir tehlike yaratmayacak mıdır?” şeklindeki sorusuna aşağıdaki cevabı vermiştir:

“Başından beri ifade edildiği gibi altı kardeş ülke arasında yapılmış olan bu zirvenin sade ve sadece bizim ülkelerimiz arasında yapılan bir iş birliği olduğunu ve kimseye karşı olmadığını, ülkelerimizin gayesinin barış içinde yaşamak ve bu suretle bölge ve dünya barışına hizmet etmek olduğunu ifade etmek isterim.”⁸⁴

Benzer şekilde dönemin Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ise zirvenin Turancı bir girişim olarak değerlendirilmemesi gerektiğini söylemiştir. Özal zirve sonrasında basın toplantısında kendisine sorulan sorulara ise şu şekilde cevaplar vermiştir:

“Altı kardeş ülke arasında yapılan zirve, ülkelerimiz arasındaki iş birliğini içermektedir. Kimseye karşı olmadığı gibi dünya barışına katkı çabasıdır. Türkiye daha önce de, Rusya başta olmak üzere etrafındaki ülkelerle KEİB85 anlaşmasını imzalamıştır. Türkiye ve kardeş ülkelerin daha iyi bir hayat seviyesine ulaşmaktan başka arzusu yoktur. Bugünkü dünyada bundan başka iyi bir arzu da herhalde olmaz[...].Türkmenistan'ın da ayrı önemi var. Tarih, kültür ve dil birliğimiz var. İlişkilerimizin sıcaklığı tabiidir[...].Dillerimiz aynı kökten geliyor. Aynı zamanda farklılıklar ortaya çıkmış. Kısa süre içinde intibak zorluğu yok. Ortak lisan zamanla olur. Ama biraz zaman alır. Sovyetlerin yıkılacağına kimse ihtimal vermiyordu. Ancak, yıkıldı. Bağımsızlıklarını kazanmamış soydaşlarımız dünyanın çeşitli ülkelerinde hâlâ vardır[...].”⁸⁶

Zirve sonucunda “Ankara Bildirisi” ve “Ortak Basın Bildirisi” olmak üzere iki ayrı belge kaleme alınmıştır.⁸⁷ Ayrıca ikinci zirvenin Bakü'de düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Zirvenin somut çıktılarında birisi, Türkmenistan ile Türkiye arasında bir doğalgaz boru hattı inşa edilmesi ve Aşkabat Havaalanı'nın yeni terminal binasının yapımının Türk

⁸² Aydın, Mustafa, Küresel Politikada Orta Asya, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 381.

⁸³ Milliyet Gazetesi, 31.10.1992, s. 15.

⁸⁴ Milliyet Gazetesi, 01.11.1992, s. 17.

⁸⁵ Karadeniz Ekonomik İşbirliği.

⁸⁶ Kara, a.g.e., s. 213-214. Ege'den Çin'e Türk Birliği, Tercüman Gazetesi, 02.11.1992.

⁸⁷ Milliyet Gazetesi, 31.10.1992, s. 15.

firmaları tarafından gerçekleştirilmesi gibi hususları içeren iki protokolün imzalanması olmuştur.⁸⁸

Diğer yandan zirvede ciddi anlaşmazlıklar da yaşanmıştır. Örneğin Kerimov Türkistan Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki ilişkilerde eşgüdümü sağlayacak ulus üstü bir mekanizmasının oluşturulmasına karşı çıkmıştır. Ülkesindeki Rusların gücünün farkında olan Nazarbayev ise dinsel veya etnik temelde oluşturulması düşünülen her türlü girişimin karşısında olacağını ifade etmiştir. Nazarbayev bunun haricinde zirve bildirisinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Dağlık Karabağ sorununa değinilmesine de karşı çıkmıştır. Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin tanınması teklifi de zirvede kabul görmemiştir.⁸⁹

Altı devlet tarafından imzalanan Ankara Bildirisi'nin giriş bölümünde; Türk halkları arasındaki ortak tarih, dil ve kültürden kaynaklanan özel bağlar vurgulanarak, ilişkilerde kardeşlik, dayanışma ve iş birliği ruhunun hâkim olduğu belirtilmiştir. Ayrıca bildiride; devlet ve hükûmet başkanlarının, demokrasi, insan haklarına saygı, laiklik, sosyal adalet ve piyasa ekonomisi gibi ilkelere dayalı toplum düzenine olan inançları teyit edilmiştir.⁹⁰ Ayrıca bildiride; ülkeler arasında ticari ve ekonomik alanlarda çalışma gruplarının oluşturulması, kültür kurumları arasında iş birliğinin sağlanması, altı ülkenin dışişleri bakanlarının yılda en az bir kez toplanması gibi hususlar karara bağlanmıştır.⁹¹ İkinci zirvenin 1993 yılında Bakü'de gerçekleştirilmesi planlanmış olsa da bu etkinlik, Rusya'nın tepkilerinden dolayı toplanamamıştır. İkinci zirve ancak Özal'ın vefatından sonra Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in şahsi girişimleriyle Ekim 1994'te İstanbul'da icra edilmiştir.⁹²

Zirvede imzalanan "Ankara Bildirisi" ikinci bir metin olup, ilk metin bazı maddelerinden dolayı kabul edilmemiştir. İlk metinden çıkarılan hususlar ise; Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan petrolünün Türkiye ve İskenderun üzerinden Akdeniz'e ve oradan Avrupa'ya sevk edilmesi, doğalgazın Türkiye üzerinden Avrupa'ya nakledilmesi, Bölgesel İmar ve Kalkınma Bankası kurulması, gümrük mevzuatlarının uyumlulaştırılması ve gümrük duvarlarının kaldırılması şeklinde tecelli etmiştir.⁹³

Ankara Zirvesi'nin sonuçları Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri hakkında gözden kaçırdığı birçok sorunun olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu sorunların başında söz konusu devletlerin SSCB döneminde birbirlerinden çok farklı toplumlara dönüştükleri hususu gelmiştir. Ayrıca bu devletler söz konusu dönemde büyük oranda Komünist Parti mensubu bürokratlar tarafından yönetilmiştir. Mevzubahis devletler bağımsızlıklarını kazandıktan sonra "milli devlet inşa etme ve yaşatma" sürecine girmişlerdir. Ayrıca otoriter yönetim anlayışlarından dolayı her devlet başkanı birbirinden farklı politikalar izlemeyi tercih etmiştir. Bu şartlar altında bazı Türk Cumhuriyetleri Rusya Federasyonu ile ilişkilerini güçlendirme yoluna giderken, bazıları ise ABD, İngiltere ve Çin gibi aktörlerle yakınlaşmaya yönelmişlerdir.⁹⁴

⁸⁸ Yılmaz, Muzaffer Ercan, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye-Orta Asya Türk Cumhuriyetleri İlişkileri", Orta Asya ve Kafkasya: Rekabetten İşbirliğine, Tayyar Arı (der.) MKM Yayıncılık, Bursa 2010, s. 422.

⁸⁹ Yılmaz, a.g.e., s. 422.

⁹⁰ Milliyet Gazetesi, 01.11.1992, s. 17.

⁹¹ Zirve'nin Tadı Kaçtı, Hürriyet Gazetesi, 02.11.1992.

⁹² Aydın, a.g.e., s. 380.

⁹³ Kara, s. 212, Tercüman Gazetesi, 01.11.1992.

⁹⁴ Akengin, Hamza, "Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme", MUTAD, Cilt 4, Sayı 1, 2017, s. 4.

Özal'ın Söylemlerinde Türkistan (Orta Asya)

Özal çeşitli vesilelerle Orta Asya hakkındaki görüşlerini açıklamıştır. Söz gelimi Mayıs 1990'da "Politique Internationale" adlı dergiye verdiği mülakatta Türkiye'nin Türkistan coğrafyasını yeterince tanımadığını dolayısıyla öncelikle kendi ekonomik sorunlarını aşmaya odaklanması gerektiğini aşağıdaki cümlelerle ortaya koymuştur:

"Esasında, (Türkistan'ın) tabii kaynakları ve (halkının) yaşam koşulları ve fikirleri hakkında çok az şey biliyoruz. Onlarca yıldan beri, bu bölgeyle hiçbir irtibatımız bulunmamaktadır. Kendilerine kültürel ve teknolojik alanda yardımcı olmaya hazırız fakat açıktır ki Türkiye bugün öncelikle, kendi ekonomisini geliştirmeye yoğunlaşmalıdır."⁹⁵

Diğer yandan Ekim 1991'de Alman Der Spiegel dergisine mülakat veren Özal, Türkistan Cumhuriyetleri ile Turancı temelde bir birlik kurulmasını büyük bir rüya olarak niteleyerek Türkistan haklarıyla Türkler arasında 800-900 yıllık bir kopukluk olduğunu sözlerine eklemiştir.⁹⁶ Bu bağlamda Özal'ın Türkistan hakkında bu dönemde yapmış olduğu değerlendirmelerin daha çok olumsuz olduğu görülmektedir ki bu yaklaşım söz konusu liderin 1993 yılında Türkistan hakkında beslediği görüşlerle taban tabana zıttır. Diğer yandan Özal cumhurbaşkanı olduktan sonra Türk Cumhuriyetlerinin geleceğiyle yakından ilgilenmeye başlamıştır. Özal, Türkistan'a yapacağı ilk ziyaret öncesinde 15 Şubat 1991 tarihinde İstanbul'da Harp Akademilerinde yaptığı bir konuşmada aşağıdaki hususları dile getirmiştir:

"Sovyetler Birliği'nde çok daha büyük problemlerin bizi beklediğini ben tahmin ediyorum. Belki bu Körfez Harbi çıkmasaydı Amerika ve Batının Sovyetler Birliği'ne yardımı başka türlü olabilirdi. Ama bu Körfez Harbi ve onun sonunda gelecek daha birçok problemler var. O problemlerin sonunda, Sovyetler Birliği'nin bugün içinde bulunduğu durumun fevkalâde kritik olduğunu, 15 tane Cumhuriyetin büyük bir kısmının ayrılık işaretleri verdiğini, bağımsızlık istediğini hepimiz yakinen biliyoruz. Nasıl bir rejimle bunu önleyebilecekler, nasıl bir arada kalabilecekler, demokratik olmayan bir sisteme tekrar dönebilecekler mi, bütün bu sualler herkesin kafasında vardır. Ve önümüzdeki ay muhtemelen Sovyetler Birliği'ne bir ziyaretim var. Bundan birkaç sene evvel gitmiştim. Aldığım haberler, bu ülkenin o birkaç sene evvelki manzaradan çok daha zor bir durumda olduğunu gösteriyor. Bu bakımdan da üzerinde durmamız icap eden konu, bizi yakından ilgilendiren bir konu. Çünkü Sovyetler Birliği içinde Türk ve Müslüman asıllı kişilerin yaşadığı cumhuriyetler var ve bunlar bize şu sıralarda çok yakın ilgi gösteriyorlar. Bu cumhuriyetlerin özellikle ekonomik ve kültürel yönden bizimle ilişkilerinin artmasında hem bizim hem de Sovyetler Birliği'nin çıkarı olduğu düşüncesindeyim. Ve belki de bu şekilde Sovyetler Birliği'nin sonunda bir serbest pazar sistemine, demokratik bir sisteme dönüşünde de bir nevi destek olabileceğimizi -sadece bu yönden- tahmin ediyorum."⁹⁷

⁹⁵ Milliyet Gazetesi, 13.05.1990, s. 16.

⁹⁶ Milliyet Gazetesi, 14.10.1991, s. 12.

⁹⁷ Özdemir, Hikmet, Turgut Özal ve Avrasya: Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Harp Akademilerindeki Konuşmaları, (İstanbul, Harp Akademileri, 15 Şubat 1991), AVİM Avrasya Dosyası, Sayı 2, Nisan 2018, s. 6-7.

Özal ayrıca 1 Eylül 1991 tarihinde TBMM'nin açılış konuşmasında; Soğuk Savaş'ın nihayete ermesi ve SSCB'nin dağılmasının Türkiye'ye bölgede lider olma yolunda önemli tarihî bir fırsat sunduğunu ve böyle bir fırsatın 400 yılda bir ortaya çıktığını dile getirerek bunun kaçırılmaması gerektiğini ifade etmiştir.⁹⁸ Özal konuşmasında bu durumu aşağıdaki cümlelerle ifade etmiştir:

“Türkiye'nin önüne tarihî bir fırsat çıkmıştır. Eğer yanlışlık yapmazsak, istikrar içinde kalırsak, ülkemiz, bu tarihî fırsattan, belki 400-500 senede gelebilecek bu imkândan istifade edebilecektir [...] Ülkemiz, önümüzdeki yıllarda istikrar bozulmadığı takdirde, 2000 yılına, dünya ülkelerinin en ön saflarında girmeye hazırlanmaktadır. 21'inci asır, Türkiye'nin ve Türklerin asrı olacaktır.”⁹⁹

Özal 5 Kasım 1991 tarihinde ise İstanbul Marmara Oteli'nde yaptığı “Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri” başlıklı konuşmasında Türkistan Cumhuriyetleri ve Türkiye arasındaki yakınlığı aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

“Bakınız bu sene Kazakistan Cumhurbaşkanı geldi Türkiye'ye. Türkiye'de şu anda Türkmenistan Cumhurbaşkanı var. Önümüzdeki ayın 16'sında, 16 Aralık'ta Özbekistan Cumhurbaşkanı gelecek. Ondan sonra da ay sonundan evvel Kırgızistan Cumhurbaşkanı. Bu da Türkiye için açılmış fevkalâde önemli bir sahadır. Tabii ki, ekonomik ilişkilerin, ticari ve kültürel ilişkilerin artırılmasından söz ediyorum. Bu ülkelerle Türkiye arasında çok önemli farklılıklar var. Bizim onlara verebileceğimiz çok önemli destekler, fırsatlar var. Hele tecrübelerimizden büyük çapta istifade ettirme imkânımız var ve onların da çok önem verdikleri ülke, Türkiye'dir. Bunu çok yakından biliyorum.”¹⁰⁰

Ocak 1992'de yaptığı açıklamada Türkiye'nin Orta Doğu ve Türkistan'a rol model teşkil ettiğini söyleyen Özal, Türk Cumhuriyetlerinin demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi bakımlarından uzun bir yol kat etmesi gerektiğini vurgulayarak ülkesinin söz konusu devletlere yardıma hazır olduğunu bildirmiştir. Bu cumhuriyetlerin demokrasi ve serbest piyasa ekonomisine geçişlerinin beklenenden uzun sürebileceğine işaret eden Özal bu konuda aşağıdaki sözleri sarf etmiştir:

“Ortadoğu'daki tek laik katılımcı demokrasi olan ve serbest piyasa ekonomisini işleten Türkiye, bu yeni devletler için model olarak görülmektedir. Hem bu ülkelerle, hem de yakın tarihi bağlara sahip olduğumuz ve şu an bölünen Balkanlar'la yeni iş birliği alanları açma konumundayız. Batı ile ilişkilerin büyümesi Türkiye'yi, bu genişlemiş Ortadoğu'da yeni dünya düzeninin temeli yapacaktır.”¹⁰¹

Özal, Nisan 1992'de ABD'ye gerçekleştirdiği ziyarette ülkesinin Türkistan'a yönelik yaptığı televizyon yayınlarının Türkler ve bölge halkları arasındaki lehçe farklılıklarını kısa sürede ortadan kaldıracığını ifade ederek bu kapsamda İpek Yolu'nun

⁹⁸ Avcu, Seyit Ali, Türkiye'nin Orta Asya Politikası, Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu (ed.), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası, Savaş Yayınevi, Ankara 2018, s. 495.

⁹⁹ Türkiye Büyük Millet Meclisi, Tarihe Düşülen Notlar-1, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-2, (1 Eylül 1990-1 Ekim 2011), TBMM Basımevi, Aralık 2011, s. 13-14.

¹⁰⁰ Özdemir, Hikmet, “Turgut Özal ve Avrasya: Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyumu Açılışında Yaptıkları Konuşma (5 Kasım 1991)”, AVİM Avrasya Dosyası, Sayı 2, Nisan 2018, s. 6-7.

¹⁰¹ Milliyet Gazetesi, 22.01.1992, s. 14.

canlandırılmasının önemine değinmiştir. Türkiye'nin Türkistan ülkelerine rol model olmayı hedeflediğini de yineleyen Özal; Washington ve Ankara'nın Türkistan coğrafyasında refahın yayılması için ikili ve çok taraflı iş birliğine gittiklerini söylemiştir.¹⁰² Diğer yandan Özal 4 Haziran 1992 tarihinde İzmir İktisat Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada Balkanlar ve Türkistan coğrafyasında büyük bir kısmı Türk ve Müslüman olan yeni devletlerin ortaya çıktıklarının altını çizerek bunun Türkiye açısından büyük bir fırsat oluşturduğunu savunmuştur.¹⁰³ Özal Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Balkanlar'dan Türkistan'a kadar Müslüman veyahut Türk topluluklar ile meskûn geniş bir coğrafyanın açıldığına değinerek bu durumun 400 seneden beri Türklerin eline geçen en büyük fırsat olduğunu aşağıdaki şekilde vurgulamıştır.¹⁰⁴

“21'inci asır bizim asrımız, Türklerin asrı olacaktır. Bunu Sovyetler Birliği'ni gezdiğim zaman gördüm. Kazakistan'a gittim. Azerbaycan'a gittim. Bize yakın toplulukları, Türk kavimlerini gördüm. Hepsinin gözü Türkiye'de. Biz, önder ülke olarak görülüyoruz. Bu sadece buradaki Türklerde değil, Balkanlarda da var. Balkanlarda da aşağı yukarı Müslüman veya Türk dediğimiz ve bize bakan 5-6 milyon nüfus var. Aynı şekilde, Kafkasya'da ve Çin'in içerisinde de var. İnanıyorum ki, biz bunlara teknolojik, ticari ve ekonomik bakımdan çok kültürel bakımdan yakınlaşabiliriz. Bir hesap ettiğimiz zaman, bütün dünyada aşağı yukarı 140 milyon nüfustayız.”¹⁰⁵

Diğer yandan 16 Ekim 1992 tarihinde Ankara Zirvesi öncesinde bir basın açıklaması yapan Özal, Türkiye'nin önüne tarihî bir fırsat çıktığını aşağıdaki ifadelerle dile getirmiştir:

“Şimdi Türkiye'nin önünde çok önemli bir imkân, kapı açıldı. Balkanlar'dan ta Orta Asya'ya kadar Türk Cumhuriyetleri'nin bütün cumhurbaşkanları Cumhuriyet Bayramı'nda Ankara'ya geliyor. Bu bizim için de onlar için de çok önemli bir fırsat. Bu tarihî bir fırsattır. Bundan kaçamayız. 21'inci asır Türkiye'nin ve Türklerin asrı olmalıdır.”¹⁰⁶

Özal'ın Türkistan Hakkında Yaptığı Konuşmaların İçerik Analizi

Bu bölümde yöntem kısmında işaret edildiği üzere Özal'ın Türkistan (Orta Asya) hakkında yapmış olduğu on dokuz konuşma metni içerik analizine tabi tutulmuştur.

Tablo 1: Özal'ın Türkistan Hakkında Yaptığı Konuşmaların İçerik Analizi

Kelimeler	Tekrar Sıklığı (Toplam: 1421 Kelime)
Liderlik/Güç	4
Tarih	7
Fırsat /İmkân /Çıkar	15
Türkçe	7
Model	3
Refah	1
İş birliği	11

¹⁰² Milliyet Gazetesi, 01.05.1991, s. 13.

¹⁰³ Cumhuriyet Gazetesi, 05.06.1992, s. 18; Özal, Turgut, Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır, Türkiye Günlüğü, Sayı 19, 1992, s. 14.

¹⁰⁴ Özal, 1992, a.g.e. s. 12-13.

¹⁰⁵ Özal, Turgut, 21. Asır Türkiye'nin ve Türklerin Asrı Olacak Konulu Konuşmaları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1991, s. 32-33.

¹⁰⁶ Hürriyet Gazetesi, 17.10.1992.

Demokrasi	8
İnsan Hakları	5
Bağ/Yakınlaşma/İlişki	20
Serbest Piyasa/Pazar Ekonomisi	9
Kardeş(lik)	8
Pantürkist/Turancı	3
Yardım/Destek	15
Yer Altı Kaynağı	2
Ayrılık/Farklılık	2
Umut	1
Ekonomi(k)	5
Barış	5
İstikrar	2
Kültür/Kültürel	8
Yatırım	9

Kaynak: Turgut Özal'ın Konuşmaları¹⁰⁷

Özal 20 kez “bağ/yakınlaşma/ilişki” kelimelerini kullanmak suretiyle Türkiye ve bölge ülkeleri arasındaki köklü tarihsel ve kültürel ilişkilere işaret etmiştir. Özal ikinci olarak ise 15 kez “fırsat/imkân/çıkarcı” kavramlarını dile getirerek, Türkiye ve Türkistan Cumhuriyetleri arasında siyasi, sosyal, kültürel vb. alanlarda ilişkilerin geliştirilmesinin elzem olduğunu vurgulamıştır. Diğer yandan Özal söylemlerinde “yardım ve destek” kelimelerine de 15 kez yer vermiştir. Yine Özal ikili ve çok boyutlu ilişkilerin tarihî bir fırsat olduğunun altını çizerken bu fırsatın Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki “tarih”, “dil”, “kültür”, “kardeşlik” bağlarından kaynaklandığını ifade etmiştir. Şöyle ki Özal bu bağlamda; “tarih” (7), “dil ve Türkçe” (8), “kardeş/(lik)” (8) ve “kültür” (8) kelimelerini öne çıkarmıştır (bk. Tablo 1).

Son olarak Özal ortaya çıkan tarihî fırsatın; bölge devletlerinin “serbest piyasa” ekonomisine geçmeleri ve Türkiye ile bölge ülkeleri arasında ekonomik, kültürel vb. alanlarda iş birliği imkânlarının geliştirmesi suretiyle değerlendirilebileceğine dikkat çekmiştir. Bu çerçevede Özal'ın konuşmalarında neden “iş birliği” (11), “serbest piyasa” (9) ve “yatırım” (9) kelimelerine bilhassa vurgu yaptığı daha net bir şekilde anlaşılmaktadır.

Sonuç

Özal 1991-1993 döneminde Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ülkesi adına önemli tarihî bir fırsat olarak değerlendirerek Türkiye'nin Türkistan politikasını karizmatik liderliğiyle yönlendirmeye çalışmıştır. Türkiye Özal'ın kişiliğinin de etkisiyle bu dönemde bölge ülkelerine yönelik romantik ve milliyetçi söylemlerle bezenmiş bir politika izlemiştir. Ancak kısa bir süre sonra bu politika yerini daha gerçekçi bir düzlemde sosyal, siyasi ve kültürel alanlarda iş birliğine ve tecrübe paylaşımına bırakmıştır.

Her ne kadar Özal hayal hanesinde ilkin ekonomik sonra siyasi açıdan bütünleşmiş bir Türk dünyası hedeflemiş olsa da hakikatte 1991-1993 yılları arasında Türkiye ve bölge ülkeleri arasında siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği hususunda mütevazı

¹⁰⁷Çalışmanın “Yöntem” başlığında da belirtildiği üzere kaynak olarak: Turgut Özal'ın kendisinin kaleme aldığı 2, 1 Eylül 1991 Tarihli TBMM Açılış Konuşması, Harp Akademilerindeki 15 Şubat 1991 tarihli konuşması, 5 Kasım 1991 tarihli Türkiye'nin Stratejik Öncelikleri Uluslararası Sempozyumundaki açılış konuşması, Türk Cumhuriyetleri Zirvesi'ndeki konuşması, Özal'ın Milliyet Gazetesinde 1990-1993 yılları arasında yer alan 10, Cumhuriyet Gazetesinin 1992-1993 yılında yer alan 3 konuşması, Hürriyet Gazetesi'nin 1993 yılında yer alan 2, Sabah Gazetesi, Tercüman Gazetesi ve Milli Gazete'de 1992-1993 yılları arasında yer alan birer konuşması olmak üzere toplamda 26 metin incelenmiştir.

bir başlangıç yapılabilmektedir. Bu durumun sebepleri arasında; Türk seçkinlerin bölge ülkeleri hakkında esaslı bir bilgiye vakıf olmamaları, bölgeye yönelik herhangi bir stratejinin geliştirilememiş olması, Türkistan'daki siyasi liderlerin SSCB sonrası dönemde yeni bir devlet üstü mekanizmaya sıcak bakmamaları, Orta Asya ülkelerinin Rusya Federasyonu'na ileri düzeyde ekonomik, siyasi ve askerî bağımlılıkları, Türkiye'nin bölge ülkelerine liderlik yapabilmesi için lüzumlu reel politik araçlara sahip olmaması ve Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki sosyokültürel ve siyasi farklılıklar gibi hususlar sayılabilir.

Özal 1991 öncesinde hâlihazırda SSCB varlığını muhafaza ettiği için Türk Cumhuriyetleri hakkında net söylemlere sahip değilken, söz konusu devlet kendisini feshettikten sonra bu ülkelerin bağımsızlıklarını Türkiye açısından tarihî bir fırsat olarak nitelemeye başlamıştır. Özal, bu şartlar altında Türkiye'nin küresel bir güç olmasına giden yolun Türk Cumhuriyetleri ile kurulacak ilişkilerden geçtiğini düşünmüştür. Özal bu noktada Türkiye ve bölge devletleri arasındaki tarihî ve etnik bağlara mütemediyen atıfta bulunmuştur.

Yukarıda yapılan çözümlemede “Özal, cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin Türkistan devletleriyle olan ilişkilerinde sürükleyici bir rol oynamıştır.” şeklinde formüle edilmiş olan hipotezinin doğrulandığı söylenebilir. Esasında Özal'ın cumhurbaşkanlığı döneminde Başbakan Süleyman Demirel ile Türkistan politikası söz konusu olduğunda uyumlu hareket ettiği söylenebilir. Ayrıca Özal cumhurbaşkanı olarak inisiyatif almak suretiyle; Türk Cumhuriyetleri Devlet Başkanları Zirveleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı gibi kuruluşların bir bakıma banisi olmuştur.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akengin, Hamza, Siyasi Coğrafya İnsan ve Mekân Yönetimi, Pegem Akedemi, Ankara 2017.
- Aras, Osman Nuri, Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, Der Yayınları, İstanbul 2001.
- Arslan, Muhammed Murat, "Kamu Diplomasisi Perspektifiyle Turgut Özal Döneminde Türk Dış Politikasının Analizi", Turgut Özal Değişim Dönüşüm, Turgut Özal Üniversitesi Yayınları, Ankara 2015.
- Avcu, Seyit Ali, "Türkiye'nin Orta Asya Politikası", Adem Çaylak ve Seyit Ali Avcu (ed.), Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'nin Dış Politikası, Savaş Yayınevi, Ankara 2018, s. 483-525.
- Aydın, Mustafa, Küresel Politikada Orta Asya, Nobel Akademik Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Balcı, Ali, Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar, Alfa Yayınları, İstanbul 2017.
- Bilgin, Mert, Avrasya Enerji Savaşları, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Çakmak, Haydar, Turgut Özal Dönemi Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, Haydar Çakmak (ed.) Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları, Doğu Kitapevi, İstanbul 2013, s. 117-123.
- Çandar, Cengiz, Değişmekte Olan Dünyada Türkiye'nin Bağımsızlığını Kazanan Yeni Türk Cumhuriyetlerle İlişkileri, Yeni Dünya Düzeni ve Türkiye, Bağlam Yayınları, İstanbul 1994.
- Doster, Barış, "8. Cumhurbaşkanı – Turgut Özal", Haydar Çakmak (Ed.) Mustafa Kemal Atatürk'ten Günümüze Cumhurbaşkanları ve Dış Politika, Kripto Yayınları, Ankara 2016, s. 197-217.
- Gözen, Ramazan, Amerikan Kısıkcında Dış Politika; Körfez Savaşı Turgut Özal ve Sonrası, Liberte Yayınları, Ankara 2000.
- Güngörmüş Kona, Gamze, Türkiye-Orta Asya İşbirliği Stratejileri ve Gelecek Senaryoları, IQ Yayıncılık, İstanbul 2002.
- Gürbüz, Yunus Emre, "Türkiye'nin Bağımsız Türk Cumhuriyetleriyle İlişkilerinde İnsan Odaklı Dış Politikaya Geçiş", Almagül İsina (ed.) Türk Diasporası ve Türk Dünyası Vizyon 2023, TASAM Yayınları, İstanbul 2014, s. 355-369.
- Kara, Abdulvahap, Turgut Özal ve Türk Dünyası, Türkiye Türk Cumhuriyetleri İlişkileri 1983-1993, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2012.
- Kösebalaban, Hasan, Türk Dış Politikası, BigBang Yayınları, Ankara 2014.
- Oktay, Emel Gülden, "Türkiye'nin Avrasya'da Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", Mustafa Aydın (der) Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 (Avrasya Üçlemesi II), Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 213-240.
- Oran, Baskın, Türk Dış Politikası, Cilt 2. İletişim Yayınları, 8. Baskı, İstanbul 2005.
- Özal, Turgut, "Türkiye'nin Önünde Hacet Kapıları Açılmıştır", Türkiye Günlüğü, Sayı 19, 1992, s. 5-23.
- Sanberk, Özdem, "Türk Diplomasisi, Dış Politikanın Ekonomik Boyutunun Önemi Konusunda Yeni Bir Bilinçlenmeye Kavuştu", Erkan Ertosun (ed.) Yakın Dostlarının Dilinden Turgut Özal'ın Dış Politikasını Anlamak, Turgut Özal Yayınları, Ankara 2015, s. 207-220.
- Tellal, Erel, "Türk Dış Politikası'nda Avrasya Seçeneği", Mustafa Aydın (der.) Türkiye'nin Avrasya Macerası 1989-2006 Avrasya Üçlemesi II, Nobel Yayınları, Ankara 2007, s. 13-34.
- Turan, Gül ve Turan, İlter, "Türkiye'nin Diğer Türk Cumhuriyetleriyle İlişkileri", Türk Dış Politikası, Faruk Sönmezoğlu (der.) Der Yayınları, İstanbul 2001.

Türk, Fahri, “Türkiye ile Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler (1992-2009)”, Fahri Türk (Der.) Türk Dış Politikasında Güncel Paradigmalar, Kriter Yayınevi, İstanbul 2010, s.1-17.
Türk, Fahri, Türkiye ve Orta Asya Ülkeleri Arasındaki İlişkiler 1992-2013, Fahri Türk (Der.) Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Orta Doğu 1991-2013, Ceren Yayıncılık, Edirne 2015, s.21-52.

Türkiye Büyük Millet Meclisi, “Tarihe Düşülen Notlar-1”, Yasama Yılı Açılışlarında Cumhurbaşkanlarının Konuşmaları-2, (1 Eylül 1990-1 Ekim 2011), TBMM Basımevi, Aralık 2011.

Uzgel, İlhan, Ulusal Çıkar ve Dış Politika, İmge Kitapevi, Ankara 2004.

Uzgel İlhan ve Yaramış, Volkan, Özal’dan Davutoğlu’na Türkiye’de Yeni Osmanlıcı Arayışlar, Doğudan, sayı 16, Mart-Nisan 2010, s.36-49.

Yamak, Kemal, Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler, Doğan Kitap, İstanbul 2006.

Makaleler

Akengin, Hamza, “Türk Dünyası ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri Üzerine Jeopolitik Bir Değerlendirme”, MUTAD, Cilt IV, Sayı I, 2017, s. 1-11.

Akyol, Kürşat, “Petrol Oyunundaki Kırmızı Şapkalı Kız: Türkiye”, Görüş, TÜSİAD, Haziran-Temmuz 1997, No 32, s. 42-45.

Balcı, Ali ve Madakbaş Gülener, Elif, “Turgut Özal Dış Politikası: Amerikan Düzeninde Yeniden Konumlanma ve Otonomi Arayışı”, Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Yıl 15, Sayı 55, Eylül-Aralık 2019, s. 77-98.

Budak, Muhammet Musa Budak, “Uluslararası Kuruluşlar Bağlamında Türkiye’nin Liderlik Tecrübesi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”, Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi, Cilt 10, Sayı 1, 2019, s. 18-31.

Çınar, Yusuf, “Turgut Özal ve AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Teorik Bir Bakış Örneği: Liberal Düşüncenin Türk Dış Politikasına Etkisi”, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 26, Eylül-Ekim 2011, s. 1-19.

Daban, Cihan, “Turgut Özal Dönemi Türkiye Dış Politikası”, Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 17, Sayı 33, Nisan 2017, s. 77-96.

Dündar, Lale, “Özal Dönemi Türk Dış Politikasında Turgut Özal’ın Kişisel Özelliklerinin Rolü”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı 58, Bahar 2016, s. 1-20.

Kavak, Yüksel ve Atanur Baskan, Gülsün, Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri, Türk ve Akraba Topluluklarına Yönelik Eğitim Politika ve Uygulamaları, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 20, 2001, s.92-103.

Oğan, Sinan, “Azerbaycan’ı Tanımlayan Ekonomisi ve Türkiye ile Olan Ekonomik İlişkileri”, TİKA Avrasya Dosyası, (Azerbaycan Özel), Cilt 7, Sayı 1, Ankara 2001, s. 56-85.

Özdemir, Hikmet, “Turgut Özal ve Avrasya: Cumhurbaşkanı Turgut Özal’ın Harp Akademilerindeki Konuşmaları, (İstanbul, Harp Akademileri, 15 Şubat 1991)”, AVİM Avrasya Dosyası, Sayı 2, Nisan 2018, s. 4-15.

Şenalp, Mehmet Gürsan, “Yeni-Osmanlıcılığın Ekonomi Politığının Bir Eleştirisi: Ulusötesi Bir Hegemonya Projesinin Yükseliş ve Düşüşü”, Praksis Dergisi, Sayı 44-45, 2017, s. 937-970.

Gazete Haberleri

“Akayev’den Özal’a: Hızırımız Geldi”, Hürriyet Gazetesi, 09.04.1993.

- “Cumhurbaşkanı Özal’ın Türk Cumhuriyetleri Gezisi Başladı”, Cumhuriyet Gazetesi, 05.04.1993.
- “Ege’den Çin’e Türk Birliği”, Tercüman Gazetesi, 02.11.1992.
- “Özal: 21. Asır Türk Asrı’dır”, Milli Gazete, 15.04.1993.
- “Özal: Pan-Türkist Heveslere Yer Yok”, Sabah Gazetesi, 09.04.1993.
- “Özal: Türkilere Dini Biz Öğretmeliyiz”, Hürriyet Gazetesi, 12.04.1993.
- “Özal, Türkmenistan’da 5 Yıldızlı Otel Temeli Atacak”, Hürriyet Gazetesi, 11.04.1993.
- “Özal’ın Türk Cumhuriyetleri Gezisi Bugün Başlıyor”, Ortadoğu Gazetesi, 04.04.1993.
- “Özbek Lider, Türk Bürokrasisini İstemedi”, Hürriyet Gazetesi, 06.04.1993.
- “Özbekistan ile İkili Anlaşmalar İmzalandı”, Cumhuriyet Gazetesi, 06.04.1993.
- “Kazakistan’ın En Büyük Petrol İhalesi Türkiye’nin”, Sabah Gazetesi, 13.04.1993.
- “Tepki Gelsin, Ne Olur”, Hürriyet Gazetesi, 10.04.1993.
- “Zirve’nin Tadı Kaçtı”, Hürriyet Gazetesi, 02.11.1992.
- Akyol, Taha, “Türkî Trafiği”, Milliyet Gazetesi, 31.10.1992.
- Cumhuriyet Gazetesi, 16.04.1992.
- Cumhuriyet Gazetesi, 05.06.1992.
- Geray, Haluk, “Türk Zirvesinde Rus Gölgesi”, Cumhuriyet Gazetesi, 01.11.1992.
- Hürriyet Gazetesi, 17.10.1992.
- Kohen, Sami, “Özal’ın Türk Dünyası Çıkarması”, Milliyet Gazetesi, 04.04.1993.
- Kohen, Sami, “Özbeklerin Derdi Başka”, Milliyet Gazetesi, 06.04.1993.
- Kohen, Sami, “Boru Hattı İçin İlke Anlaşması”, Milliyet Gazetesi, 10.04.1993.
- Kohen, Sami, “Kırgızistan ile Özel İlişkiler”, Milliyet Gazetesi, 11.04.1993.
- Milliyet Gazetesi, 13.05.1990.
- Milliyet Gazetesi, 16.03.1991.
- Milliyet Gazetesi, 01.05.1991.
- Milliyet Gazetesi, 14.10.1991.
- Milliyet Gazetesi, 22.01.1992.
- Milliyet Gazetesi, 29.10.1992.
- Milliyet Gazetesi, 31.10.1992.
- Milliyet Gazetesi, 01.11.1992.
- Milliyet Gazetesi, 10.04.1993.
- Milliyet Gazetesi, 16.04.1993.
- Milliyet Gazetesi, 17.04.1998.
- Milliyet Gazetesi, 13.07.2006.
- Tercüman Gazetesi, 06.04.1993.

Tezler

- Amirbek, Aidarbek, Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya Yakın Çevre Politikalarının Karşılaştırmalı Analizi: Orta Asya Örneği, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2014.
- Ekici, Kübra Deren, Sosyal Konstrüktivizme Göre Turgut Özal Dönemi Türk Dış Politikası (1983-1993), Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Kocaeli 2018.
- Kaçan, Özgür, Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanlığı Döneminde (1989-1993) Türk Dış Politikası, Türkiye-Türk Cumhuriyetleri İlişkileri, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Kırşehir 2015.

Mor, Hasan, Türk Dış Politikasında Belirleyici Faktörler Ekseninde Özal'ın Dış Politika Konsepti, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi, Konya 2002.

Tombak, Fatma, Türkiye'nin 1990-2000 Yıllarında Türk Cumhuriyetleri ile Kültürel, Siyasi ve Ekonomik İlişkileri, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri 2013.